

סגלה

גליון לתורה ולתעודה המופיע מעת לעת

מאת

יעקב ישראל סטל

גליון 28 • כד בתשרי תשפ"ג

נטילת רשות מהתורה לברוא את העולם

א. נתייעץ הקב"ה בתורה

בכמה מדרשים הובע הרעיון, שבשעה שברא הקב"ה לברוא את העולם הוא התייעץ, כביכול, עם התורה שנבראה קודם לכן. כן נאמר במדרש 'פרקי רבי אליעזר':

שבעה דברים נבראו עד שלא נברא העולם, ואלו הן: תורה, וגהינם וגן עדן... מיד **נתייעץ הקב"ה בתורה**, ששמה 'תושיה', לברא את העולם. השיבה לו ואמרה: רבון העולמים, אם אין צבא ואם אין מחנה למלך, על מה הוא מולך? אי זה הוא כבודו של מלך. שמע אדון העולם וערב לו. אמרה תורה: **בי נתייעץ הקב"ה לברא את העולם**, שנאמר (משלי ח יד): 'לִי עֵצָה וְתוֹשִׁיָה' וגו' ¹.

כיוצא בזה, בסגנון מקוצר יותר, במדרש 'תנחומא': "כשברא הקב"ה את עולמו, **נתייעץ בתורה** וברא את העולם, שנאמר: 'לִי עֵצָה וְתוֹשִׁיָה, אֲנִי בִינָה, לִי גְבוּרָה' ². מקורות מדרשיים אחרים

* בדרך כלל, הפניות ביבליוגרפיות מלאות נרשמו בהופעתן הראשונה בלבד.

1 פרקי רבי אליעזר, פרק ג, קושטא רעד, דף [ב] ע"א-ע"ב. הנוסח הנדפס מוסכם על כל עדי הנוסח של המדרש שנרשמו במהדורתו הסינופטית של א' טרייטל (במאגר 'מהדורא'), שכל השינויים בין עדי הנוסח אינם נוגעים לענייננו.

2 תנחומא, בראשית, א. וכן במשנת רבי אליעזר, פרשה יב, מהדורת ה"ג עלנאו, ניו יורק תרצד, עמ' 235. והשווה א"א אורבך, 'שרידי תנחומא ילמדנו', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר ו (טז), חלק א, תשכו, עמ' 10-9: "היו מעשה בראשית משאילין את התורה ואומרים לה: מה היה לפני הקב"ה קודם שברא את העולם? אמרה

רואים בתורה מעין 'אומן בנייה', בה, כביכול, הביט הקב"ה לדעת כיצד יברא את עולמו³. ואף להבנה מדרשית זו, התורה נתפסת כיועצת להקב"ה בבריאת העולם⁴.

ב. ביקש רשות!

אולם בפיוט לטל 'אשאלה טל מאיום' לפייטן הארצישראלי הקדמון ר' יוחנן הכהן בירבי יהושע (בן המאה השמינית), מתוארת התורה כבעלת הסמכות בבריאת העולם, עד שכביכול הקב"ה **ביקש ממנה רשות** לברוא את העולם! וזה לשונו⁵:

דת שעשוע קדם, רשות מִיָּנָה נָטַל

דָּרָה אֶצְלוֹ יוֹמִים, וְנִמְלֵךְ בָּהּ וְלֹא בִּטָּל⁶.

ביאור: 1 דת: התורה. **שעשוע**: שהיה הקב"ה משתעשע בה, כביכול, על-פי משלי ח ל, ומדרשו בבראשית רבה, ח ב, עמ' 57. **קדם**: עוד מלפני היות העולם. | 2 **דרה אצלו יומים**: התורה התגוררה אצל הקב"ה שני ימים, הם אלפיים שנה שהתורה קדמה לעולם, שיומו של הקב"ה הוא אלף שנה (עי' בראשית רבה, שם). **נמלך בה**: בתורה. **ולא ביטל**: לא דחה את עצתה.

הפייטן מזכיר את התייעצותו של הקב"ה עם התורה ("וְנִמְלֵךְ בָּהּ וְלֹא בִּטָּל"), אך גם מציינ שכביכול הוא **ביקש ממנה רשות** לברוא את העולם - וזו לא מצאנו!

התייעצות וקבלת רשות הם שני דברים שונים. בהתייעצות, שומע המתייעץ את העצה אבל נותרת בידו האפשרות לדחותה ולעשות בניגוד לה⁷. לא כן קבלת רשות, שהיא כפשוטה,

להן: אני הייתי לפניו, **וממני שאל עצה** (להראות) [לבראות] **את העולם**... שנאמר: 'לי עצה ותושיה'. ראה עוד מדרש כונן (בית המדרש, ב, מהדורת א' ילינק, לייפציג תריג, עמ' 23): "כיון שנסתכל הקב"ה... ונתאוו לבראות עולם, לעשות אדם להתעסק בתורה... נתיעץ עם התורה שהיא חכמה לבראות עולם..."; במדבר רבה, יב ד: "שבעצת התורה, המלוכנת בדבריה, ברא הקב"ה עולמים, וכן הוא אומר: 'לי עצה ותושיה'". גם קודם בריאת האדם נתייעץ הקב"ה בתורה, ראה להלן, הערה 23.

3 ראה בראשית רבה, א א, מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 1-2: "...ואהיה אצלו אמן, ואהיה שעשועים" (משלי ח ל) ... 'אמן' - 'אומן'. התורה אומרת: **אני הייתי כלי אומנותו שלהקב"ה**. בנוהג שבעולם, מלך בשר ודם בונה פלטין, ואינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעתו, אלא דיפטראות ופינקסות יש לו, לידע האך הוא עושה חדרים ופשפשים, כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא העולם...". וראה שם, עמ' 2, בהערות, למקבילות.

4 הבנה זו כבר מופיעה באחד המדרשים המאוחרים. ראה סדר אליהו רבה, פרשה כט, מהדורת מ' איש-שלום, וינה תרסב-תרסד, עמ' 160: "הרי הוא אומר (ישעיה מ יד): 'את מי נועץ ויביניהו' וגו', ממי **נטל עצה** כשברא את העולם? לא נמלך אלא בתורה, שנאמר: 'ואהיה אצלו אמן', אל תיקרי 'אמן' אלא '**אומן**', כאומן זה שעוסק באומנותו...".

5 על חלק מהפיוטים שנידונו בתת-פרק הנוכחי העיר לראשונה י' גרנט, 'אז מלפני בראשית': דברים שקדמו לבריאת העולם - מסורות ודרכי עיצובן בפיוט הקדום על רקע מקורותיו, ע"ד, הדפסה מתוקנת, ירושלים תשע, עמ' 250-251.

6 פיוטי יוחנן הכהן בירבי יהושע: מהדורה מדעית ומבוא, ב, מהדורת נ' ויסנשטרן, ע"ד, ירושלים תשמד, עמ' 4.

7 באלפא ביתא דבן סירא: "שיתין מליכין יהון לך, ומליכות נפשך לא תשבוק" (אלפא ביתא דבן סירא, וינציאה שד, דף א ע"ב, י"ה ע"ב; סיפורי בן סירא בימי הביניים: מהדורה ביקורתית ופרקי מחקר, מהדורת ע' יסיף,

ובלעדיה אין באפשרות המבקש לממש רצונו. כן, לדברי פייטנו, כביכול לא היה יכול הקב"ה לברוא את העולם אילולא הסכמתה ורשותה של התורה.

ואם נידרש למקור הדברים, ייתכן כמובן, שלפני פייטנו עמד מקור מדרשי עלום המזכיר את נטילת הרשות מהתורה. אבל יותר מסתבר, שהוא פירש את התייעצות הקב"ה עם התורה כנטילת רשות, כמנהגו של רש"י, המאוחר לו מאות בשנים, לפרש את שורש 'מִלְךְ' שבארמית – המקביל לשורש 'עֵץ' בלשון הקודש⁸ – כנטילת רשות. את הציווי: "וכשאתה יוצא לדרך, המלך בקונך וצא", מפרש רש"י: "'המלך', טול רשות"⁹; ואת "נמלכין בסנהדרין" קודם שישראל "פשוט ידיהם בגדוד", מפרש רש"י: "נוטלין מהם רשות, כדי שיתפללו עליהם"¹⁰. וכן נהג רש"י במקומות נוספים¹¹.

אכן לאמיתו של דבר, אין צורך להידרש להשערות וסברות, כי מיצירה אחרת של פייטנו ברור שהוא הבין את התייעצות הקב"ה עם התורה כנטילת רשות. אלו דבריו בפיוט סדר עולם 'אז טרם נוסדו ארץ ושמים', מקדושתא 'ארקא הרעיש איום' לחג השבועות, בחלק המתאר את בריאת העולם:

אָז טָרַם נוֹסְדוּ אֶרֶץ וְשָׁמַיִם
יָקְדָם נִבְרָאוּ בְּלוּלֵי אֵשׁ וּמִיִּם
[...]

ירושלים תשמה, עמ' 281). כלומר: ששים יועצים יהיו לך, ועצת עצמך אל תעזוב. והובא הפתגם, בשם "אמרו ז"ל", בפירוש רבינו יונה גירונדי למשלי, י כ יח (מהדורת הרב י' אבידן, ירושלים תשעה, עמ' קפו); ולעצם העניין, השווה גם שם, יד טו (עמ' קט).

דוגמא נאה לכך שהתייעצות אינה בהכרח מחייבת את קבלת ויישום העצה, מצויה בבראשית רבה, ח ג-ח, עמ' 58-62. נאמרו שם דעות שונות, במי כביכול התייעץ הקב"ה לפני בריאת האדם – "במלאכת שמים וארץ", "במעשה כל יום ויום", בלבד, "במלאכי השרת", "בנפשות של צדיקים", עד שבא ר' הילא ואמר: "לית הכא מלכו", אין כאן התייעצות (במובנה המצוי, שהמתייעץ מקבל את עצת המייעץ), "אלא [משל], למלך שהיה מטייל פתח פלטין, וראה בולרין [=גוש אבן] אחת מושלכת, אמר: מה נעשה בה? מהן אומרים: דימוסיות [=למרחצאות ציבוריות]; ומהן אומרים: פרבטיות [=למרחצאות פרטיות]. אמר המלך: אדריינטים [=אנדרטה] אני עושה אותה! מי מעכב?" (בראשית רבה, ח ח, עמ' 62). המלך שמע את עצות חכמיו אך אינו מקבל אותן, וזאת רק כדי להראות את תוקפו, שהוא הקובע, ו"מי מעכב".

8 ראה, לדוגמא: תרגום לשמ"ב, טז כ, מל"א א יב, ישעיה ח י. וראה גם: ערוך השלם, ה, ערך 'מִלְךְ', מהדורת ח"י קאהוט, וינה תרמט, עמ' 155 ראש עמודה ב. אמנם בלשון חכמים, השימוש בשורש 'מִלְךְ' נפוץ יותר במשמע: 'נתיישב בדעתו', ולא דווקא 'נתייעץ', שמובנו בעיקר, נתייעץ עם אחרים. ראה: מלון ב"י, שורש 'מִלְךְ', עמ' 3048-3049.

9 בבלי, ברכות כט סע"ב, ובפירוש רש"י, ד"ה 'המלך'.

10 בבלי, ברכות כט סע"ב, ובפירוש רש"י, ד"ה 'נמלכין'.

11 ראה פירוש רש"י, בראשית א כו: "אף כאן בפמליא שלו נמלך ונטל רשות..."; פירוש רש"י, קהלת ח ז: "מי יגיד לו להמלך בו ולטיול בו עצה ולטיול רשות..."; פירוש רש"י, גטין ע ע"ב: "אימלוכי ביה, לטיול רשות". וראה עוד: ר' יצחק שוליונגר, אמרות יצחק – תנינא, סימן כא, בני ברק תשלד, אות ג, עמ' סא-סב; י' אבינרי, היכל רש"י, ב, ערך 'מלך', מהדורה חדשה מורחבת, ירושלים תשמה, עמ' תרמ.

אֶצֶל אֲדֹנָי הָיְתָה אֱמוּנָה מְשֻׁלֶּת מִיָּם

5 מְשַׁחֲקֶת לִפְנֵי בִשְׁעֵשׂוּעֵי יוֹמִים

[...]

גַּהֵץ וְנִמְלֵךְ בָּהּ אֱלֹהֵי עוֹלָם

כְּמוֹ נָטַל רְשׁוּת לְבְרָאת עוֹלָם

וְגִלָּה לָהּ כָּל צָפוֹן וְנִעְלָם

10 וְאָמַר אֵלֶיהָ: אִם יֵיטֵב נָא בְּעֵינֶיךָ, אֶבְרָא עוֹלָם

כִּי כֵן יֵצֵא כְבוֹדְךָ בְּעוֹלָם

וְאָז יוֹדַע שֶׁבַחְךָ לְעוֹלָם

וּלְאוֹרְךָ יִלְכוּ כָּל בְּרִיאַת עוֹלָם

כִּי מִה כְּשֶׁרוֹן לְפִיֶּיךָ אִם אֵין עוֹלָם

15 אִם לֹא אֶבְרָא עוֹלָם, כְּבוֹדְךָ מֵאֲלֵם

מִפְתָּה אֵלֶיהָ עַד קֵץ יִשְׁלֹם¹².

ביאור: 1 טרם: קודם. נוסדו: נבראו. | 2 בלולי אש ומים: המלאכים הבלולים מאש ומים. | 4 אדון: הקב"ה. אמון: התורה, על-פי משלי ח ל. משולת מים: הנמשלת למים. ראה מכילתא דרבי ישמעאל (פרשת בשלח, מסכתא דויסע, פרשה א, עמ' 154): "דברי תורה שנמשלו למים". | 5 משחקת לפניו בשעשועי יומים: על-פי משלי ח ל: "וְאֶהְיָה שְׂעֵשְׂעִים יוֹם יוֹם מְשַׁחֲקֶת...". ו"יום יום" הוא יומים, הם אלפיים שנה שקדמה תורה לעולם, עי' בראשית רבה, ח ב, עמ' 57. | 7 גהץ: שמת. נמלך בה: נמלך בתורה. | 8 כמו: כאילו. | 9 כל צפון ונעלם: כל הדברים הנסתרים והנעלמים. | 14 כשרון: תועלת. | 15 כבוד מאלום: כבוד נסתר, כמו אילם שאין שומעים את קולו. | 16 מפתה אליה: כן הקב"ה היה מפתה את התורה, כדי שתסכים שיברא את העולם. עד קץ ישלם: עד שיושלם הזמן ('קץ') לברוא את העולם, כלומר, עד שהתורה תתן את רשותה.

כמה כירכורין מכרכר הקב"ה¹³ סביב התורה כדי לשדלה ולשכנעה – 'לפתותה' כלשונו של

12 מחזור שבועות: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת י' פרנקל, ירושלים תשס, עמ' 365-366; פיוטי יוחנן הכהן בירבי יהושע, עמ' 32-33. במובאה זו דולגו כמה טורים, כדי שלא להפריע לרצף העניין, ודילוג זה צויין כמקובל, בשלוש נקודות.

ייחוסו של הפיוט 'אז טרם נוסדו ארץ ושמים' לר' יוחנן הכהן מקובל במחקר מימי יוט"ל צונץ, ואין בערעורו של י' יהלום כדי להקדימו לתקופה הקדם-קלאסית, כטענתו, אלא לכל היותר להפקיעו מר' יוחנן הכהן (אך להשאירו בתחום התקופה הקלאסית, וכנראה הבתר-קלידית) ולהכניס במקומו לחזקתו את הפיוט המקביל 'טרם עד לא נוצרו דוק ואדמה', החוזר על אותם דברים שנאמרו בפיוט 'אז טרם נוסדו ארץ ושמים', כפי שיתברר להלן בסמוך. ראה על כך: ש' אליצור, סוד משלשי קודש: הקדושתא מראשיתה ועד ימי רבי אלעזר בירבי קליר, ירושלים תשעט, עמ' 45 הערה 207. אך בכל אופן, מצאנו את פייטנו, ר' יוחנן הכהן בירבי יהושע, מבטא את הרעיון, ש"נמלך" בתורה הוא "כמו נטל רשות"!

13 הביטוי על-פי בראשית רבה, כ ו, עמ' 188.

הפייטן! – שתסכים ותתן לו רשות לברוא את העולם! ¹⁴ אולם, תוך כדי תיאורו חושף לנו הפייטן מניין לו שהקב"ה ביקש את הסכמת התורה לבריאת העולם: "גַּהֵץ וְנִמְלֵךְ בָּהּ אֱלֹהֵי עוֹלָם / כְּמוֹ נָטַל רְשׁוֹת לְבְרֵאת עוֹלָם". היינו, **התייעצותו של הקב"ה עם התורה נחשבת כאילו הוא נטל ממנה רשות!**

נמצא אפוא, שלפני פייטנו לא עמד מדרש עלום בדבר בקשת הרשות מן התורה לברוא את העולם, אלא כן הוא הסביר את לשונות המדרשים המדברים על **התייעצות** הקב"ה עם התורה. ומעתה, שמא ניתן לטעון, שאת פירוש שורש 'מַלְךְ' הארמי **כנטילת רשות**, למד רש"י מן הפיוט הזה, שהיה מוכר היטב בצרפת מקומו ¹⁵.

כל המתואר בפיוט סדר עולם 'אז טרם נוסדו ארץ ושמים' הנזכר, חוזר בפיוט סדר עולם אחר, 'טרם עד לא נוצרו דוק ואדמה', שהזיקה ביניהם ברורה וניכרת לעין, וככל הנראה אחד מהם נכתב בעקבות חברו, אם כי אין להכריע מי קדם למי. וכן נאמר בפיוט זה:

טָרַם עַד לֹא נִוצְרוּ דוֹק וְאֲדָמָה
וְלֹא בְלֹלִי אֵשׁ וְלֹא צָבָא הַשְּׁמַיָּמָה
[...]

אֶצְלוֹ הָיְתָה גְּנוּזָה קְדוּמָה
מְשֻׁחָקָה וְהוּא מְפִיק חֻכָּמָה
5
[...]

בְּבִינָה נִתְחַשֵּׁב
טָרַם עֲלֶה בְּמִחְשָׁב
וְנִמְלֵךְ כְּמוֹ נָטַל רְשׁוֹת, וּבְחֻכָּמָה נִתְיַשֵּׁב

¹⁴ על טיעונו של הקב"ה לתורה, בנסינו לשכנעה להסכים לבריאת העולם, שאם לא יברא העולם לא יכירו בשבחה ויופיה, עי' להלן, נספח א.

¹⁵ הפיוט 'אלפיים שנה', הוא פיוט סדר עולם המקורי בקדושתא 'ארץ מטה' לר' אלעזר בירבי קליר שנתקבלה באשכנז וצרפת, אך בצרפת ובקהילת מגנצא שבאשכנז החליפוהו בפיוט סדר עולם 'אז טרם נוסדו' לר' יוחנן הכהן בירבי יהושע, מקורו של המובאה בפנים, אבל שאר הקדושתא של ר' יוחנן הכהן לא נכנסה למנהגם. החלפת הפיוט המתוארת בוצעה במזרח בשלב מאוד מוקדם, עוד קודם התקבלות הקדושתא בצרפת, ובשעה שהקדושתא התקבלה במנהג הצרפתי כבר היה פיוט סדר עולם שבה מוחלף לזה של ר' יוחנן הכהן. היינו, התקבלות הקדושתא במנהג הצרפתי קדם לזמנו של רש"י, וברור אפוא שהוא הכיר את הפיוט 'אז טרם נוסדו'. על החלפת פיוט סדר עולם, ראה: מחזור שבועות, מבוא, עמ' כד; פיוטי יוחנן הכהן בירבי יהושע, עמ' 20-22, סימנים 4, 11, וסוף עמ' 23. ראה גם א' מיניץ-מנור, 'מה אתה נותן פתחון פה למינים? לפתרונה של שאלת הצנוורה בפיוטים לשבועות', תרביץ, ע (תשסא), עמ' 644 הערה 37: "ככל הידוע לנו, ה'קדושתא' השלמה [של ר' יוחנן הכהן] שממנה נלקח ה'סדר' לא הייתה מוכרת באשכנז".

על השימוש שעשה רש"י בפרשנותו בפיוטים קליריים ופיוטים קדומים אחרים, פעמים רבות בהבלעה, ראה: מ' זהרי, דברי משה הדרשן ופיוטי אלעזר הקלירי בפירושי רש"י, ירושלים תשנו, עמ' 33 ואילך; י' פרנקל, 'הפיוט והפירוש: למקורות האגדה בפירושו של רש"י לתורה', עיוני מקרא ופרשנות, ז (תשסה), עמ' 478-488.

10 וגזר בתבונה וייסד כל מושב

ובדעת חשב

כל שעתיד להתחשב

שהיא מתוקה מדבש ולאמריה קשב

ואמר: מה יתרון לי ואת מוצפנת עכשיו

15 נאה לכלה ולפריומה תושב

והפל ילמדו ממך ואצלך יושב.

והיה אל מפתנה / ובולש בלב קניינה

ואומר להכינה / אעשה עולם למענה

ואתנה לטוב בעינה¹⁶.

ביאור: 1 טרם: קודם. דוק ואדמה: שמים וארץ. | 2 בלולי אש: המלאכים הבלולים מאש. צבא השמימה: צבא המוכבים, או שהוא כינוי נוסף למלאכים (עי' מל"א כב יט). | 4 אצלו: אצל הקב"ה. קדומה: התורה, והכינוי עלי-פי משלי ח כב. | 5 משחקת: משחקת כביכול לפני הקב"ה. עלי-פי משלי ח ל: "משחקת לפניו בכל עת", ומדרשו באבות דר"נ, נו"א, פרק לא, עמ' 91: "תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם היתה תורה כתובה ומונחת בחיקו של הקב"ה ואומרת שירה עם מלאכי השרת, שנאמר: 'ואהיה אצלו אמן, ואהיה שעשועים, יום יום משחקת לפניו'..." והוא מפיך חכמה: כנראה: והקב"ה הפיק והציא דרכה (דרך התורה) את חכמתו. | 7 בבינה נתחשב: הקב"ה התייעץ ('נתחשב') עם התורה ('בינה') אם לברוא את העולם. | 8 טרם עלה במחשב: קודם שעלה במחשבתו לברוא את העולם. | 9 ונמלך: נטל עצה. ובחכמה נתיישב: ובעצת התורה נתיישבה דעתו, כביכול. | 10 וגזר בתבונה: ציוה בתבונתו. ואולי: גזר בעצת התורה ('תבונה'). וייסד כל מושב: הקים את כל היישוב, העולם. | 11-12 ובדעת חשב / כל שעתיד להתחשב: הקב"ה חשב בדעתו את כל מה שעתיד לעלות במחשבה, והכוונה את כל העתיד להיות. | 13 שהיא: התורה. מתוקה מדבש: עלי-פי תהלים יט יא. ולאמריה קשב: ויש להקשיב לדבריה. כלומר, משום שהתורה כה חשובה, אמר הקב"ה לתורה את הדברים שבטורים הבאים, בנסיון לשכנעה שיברא את העולם ויתן אותה לבני אדם. | 14 ואמר: הקב"ה לתורה. יתרון: תועלת. | 15 נאה לכלה ולפריומה תושב: יפה לכלה שיושיבו אותה באפריון, מושב מפואר. והתורה נמשלת כאן לכלה. | 16 ואצלך יושב: אולי: עלי-פי דברי התורה תתיישב הנהגתם של האנשים. | 17 מפתנה: מפתה את התורה. ובולש בלב קניינה: מחפש בלבו, מהרהר, כיצד להקנות את התורה לאנשי העולם. | 18 להכינה: כנראה: להכין את מסירתה לבני אדם. למענה: למען התורה, שבני אדם ילמדוה ויקיימוה.

שוב מופיע כאן אותו רעיון: "טרם עלה במחשב / ונמלך כמו נטל רשות, ובחכמה נתיישב". היינו, קודם שעלה במחשבת הקב"ה לברוא את העולם הוא "נמלך" עם התורה, שהוא כאילו "נטל רשות" ממנה.

16 י' יהלום, "טרם עד לא נוצרו דוק ואדמה": סדר ה' קניי בלתי נודע לשבועות', גנזי קדם, יא (תשעה), עמ' 83-85.

והם הם הדברים שמפייט בקצרה ר' אלעזר בירבי קליר, מגדולי הפייטנים הארצישראליים שכנראה קדם לשני הפיוטים האחרונים, בפיוט לטל 'אאגרה בני איש':

דַּרְשׁ וְחָקֵר מֵאֵז וְחָלֵשׁ הַטֵּל
דֵּק וְחָלֵד לְכוֹנֵן בְּקֶץ עֲתוּתִי טַל
דֵּת קְנוּיָת קֶדֶם, רְשׁוּת מִנֵּה נָטַל
דַּע בֶּה נוֹעֵץ וּמָאוּם לֹא בִטֵּל.¹⁷

ביאור: 1 דרש וחקר מאז: 'מאז', קודם שנברא העולם, הרהר ('דרש וחקר') הקב"ה בדעתו אם יברא את העולם. וחלש הטל: וגורל ('חלש') הטל. כלומר, לבסוף גמר בדעתו לבצע את המתואר בטור הבא. | 2 דק וחלד: שמים וארץ. לכונו: ליסד, לברוא. בקץ עתותי טל: וזה היה בזמן הטל, כלומר, בחודש ניסן. כשיטת רבי יהושע, שבניסן נברא העולם (עי' בראשית רבה, כב ד, עמ' 207). | 3 דת: התורה. קנוית קדם: שהקב"ה ברא ('קנה') אותה קודם לעולם. והוא על-פי משלי ח כב, ומדרשו בבראשית רבה, א א, עמ' 1-2 ועוד. מנה: ממנה, מן התורה. | 4 דע: התורה. בה נועץ: התייעץ. ומאום: מאומה. לא בטל: לא ביטל. היינו, קיבל והסכים לעצתה.

והעניין חוזר בפיוט 'אתיבבה לצמחי פרח לוקח', משבעת טל 'שרשי אמות חמשים', לר' יוסף בירבי ניסן מְשׁוֹה קְרִיתִים, שפעל מעט אחרי הקליר:

גְּדוֹל הַעֲיֵצָה עֵיצוֹת יָאֵב לִינָטַל / סִידֵּר עֲנוּוָה לְכָל דּוֹר, גְּסוֹת בְּלִי לִיטֵל
גִּיהַת עֵינֵי חֲשִׁיכִים מִנֵּה עֵיץ נָטַל / סִמֵּךְ עַל מִיִּלְיָהּ וּכְמוֹ רְשׁוּת הַנוֹטֵל
גְּהִצָּה בְּסִיגֵי חֲכָמָה טָפוֹף אוֹמֵר כָּטַל / סָחָה חֲזָק וַעֲשֵׂה וְהִצֵּלָה וְאֵל תִּבְטֵל.¹⁸

על הויקה המשמעותית הקיימת בין הפיוטים - זה הנוכחי ('טרם עד לא נוצרו דוק ושמים') ואז טרם נוסדו ארץ ושמים, ראה: יהלום, שם, עמ' 70 ואילך. אמנם הוא ניסה להקדים את 'אז טרם נוסדו שמים וארץ' לתקופה הקדם-ינאית ובעקבות זאת לייחס את 'טרם עד לא נוצרו דוק ואדמה' לר' יוחנן הכהן, אך אין דבריו עומדים במבחן הבקורת, עי' לעיל, הערה 12.

17 מחזור פסח: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת י' פרנקל, ירושלים תשנ"ג, עמ' 216. כפי הנראה, שני פיוטי 'סדר עולם' שהובאו קודם לכן ('אז טרם נוסדו ארץ ושמים' ו'טרם עד לא נוצרו דוק ואדמה') מאוחרים במעט לר' אלעזר בירבי קליר, שכן אחד מהם נכתב בידי ר' יוחנן הכהן בירבי יהושע (עי' לעיל, הערה 12), המאוחר בכמה דורות לקלירי, והפיוט השני נכתב בזיקה הדוקה לו (עי' לעיל, הערה 16), ולא נראה שעבר ביניהם זמן רב.

אגב אעיר: בפירוש מבית מדרשו של רש"י לפיוט זה, הוסע המשפט "רשות מנה נטל" מפשוטו ונתפרש כעצה בלבד, זאת למרות העובדה שרש"י בפירושו לתורה פירש את 'נמלך' בלבד כבקשת רשות! עי' לעיל, ליד הערות 9-11 ובהן. וכן נאמר בפירוש הנזכר (דיבורים המתחילים מן הפיוט הודגשו בגופן עבה):

דַּת קְנוּיָת קֶדֶם: התורה, דכתיב בה (משלי ח כב): "י קנני ראשית דרכו, קדם מפעליו מאז". כלומר, אלפיים שנה קדמה התורה לעולם. רשות מנה נטל: פירוש: על דעתה ועל עצתה ברא הקב"ה את הכל. דיע בה נועץ ומאום לא ביטל: נתייעץ בה ונטל דעתה, ולא ביטל מאומה מכל עצתה אשר השיאתו (פירוש רש"י ובית מדרשו על פיוט תפלת טל וגשם לרבי אלעזר בירבי קליר, מהדורת הרב צ"ה שווארץ, ניו יורק תשפ"א, עמ' כח).

ביאור: 1 **גדול העיצה**: הקב"ה, והכינוי עלי-פי ירמיה לב יט. **עיצות יאב לינטל**: רצה ('יאב', מלשון 'אבה') ליטול ('לינטל') עצה אם לברוא את העולם. **סידר ענוה**: לימד ענוה. **לכל דור**: לכל הדורות הבאים. **גסות בלי ליטל**: שלא ליטול, לנהוג, בדרך גאוה ('גסות'). ושיעור העניין: הקב"ה בהתייעצותו לימד ענוה לדורות הבאים, שגם הם יתייעצו עם קטנים מהם. והשווה: זולת 'אצרני בבית גנזיו' לר' יחיאל ב"ר אברהם מרומא (להלן, ליד הערה 32), טור 3. | 2 **גיהת עיני חשיכים**: התורה המאירה עיניים חשוכות. **מנה**: ממנה. **עיץ נטל**: נטל הקב"ה עצה אם לברוא את העולם. **סמך על מיליה**: נשען על דבריה. **וכמו רשות הנוטל**: והתייעצות זו היתה כאילו הוא נטל ממנה רשות. | 3 **גהצה בסייגי חכמה**: התורה ששמחה ('גהצה') על תוספת הסייגים שהוסיפו החכמים. **טפוף אומר כטל**: דיברה ('טפוף') אמירה משובחת כטל. **סחה**: שוחחה, אמרה. **חזק ועשה והצלח**: תתחזק, תעשה ותצליח בבריאת העולם. כן אמרה התורה להקב"ה. **ואל תבטל**: ומלאכתך בבריאת העולם לא תתבטל.

פייטן זה, ר' יוסף בירבי ניסן, רגיל לחקות את פיוטי הקלירי¹⁹, אך דווקא בקטע הנוכחי הוא מגלה קרבה רבה יותר לפיוטו של ר' יוחנן הכהן בירבי יהושע או מקבילתו, שהובאו למעלה, מאשר לפיוטו של הקלירי. אכן, כך או כך, לפנינו פייטן קדום נוסף הכותב, שהתייעצותו של הקב"ה בתורה קודם בריאת העולם נחשבת כבקשת רשותה. וייתכן שר' אלעזר בירבי קליר רמז את העניין במקום נוסף, בפיוטו 'אוצרות אָמן', מקדושתא 'אאדרה ארוממה' לשבועות:

בה נשתעשע ויסד והכין רומה
במאמרה הרקיע עמודי בלימה
בה נמלך חצוב יציר להבל דמה²⁰.

ביאור: 1 **בה**: בתורה (הנוכרת בטורים קודמים, שלא צוטטו כאן). **נשתעשע**: השתעשע הקב"ה, כביכול, לפני בריאת העולם; עלי-פי משל ח ל, ומדרשו בבראשית רבה, ח ב, עמ' 57. **ויסד והכין**: ברא. **רומה**: את השמים; שהתורה היתה כלי אומנותו של הקב"ה בבריאת העולם. עי' בראשית רבה, א ב, עמ' 2. | 2 **במאמרה**: במאמר התורה. ועי' להלן בסמוך, בגוף המאמר. **הרקיע עמודי בלימה**: רקע והתקין את עמודי הארץ ('בלימה'). | 3 **בה נמלך**: בתורה התייעץ. **חצוב**: לברוא. **יציר להבל דמה**: את האדם, והכינוי עלי-פי תהלים קמד ד.

18 הפיוט טרם נדפס אך הותקן ב'מאגרים'. לא טרחתי לציין את מעט הקריאות המסופקות שבטקסט (שנרשמו שם), כי אין בהן נגיעה לענייננו. בנוגע לזמנו ומקומו של הפייטן, ראה פיוט ר' אלעזר בירבי קילר, מהדורת ש' אליצור, מבוא, עמ' 130: "יוסף בירבי ניסן הוא פייטן קלאסי, אך לדעת כל החוקרים הוא מאוחר לקלירי". וראה עוד: ב' לפלר, 'יוסף (יוסה) בירבי ניסן מְשִׁיחַ קְרִיָּתִים: קדושתא לסדר 'הנני ממטיר', לשוננו, עו (תשעד), עמ' 405 ואילך.

19 בשבעת טל זו מחקה פייטננו את שבעת טל הקלירית 'בדעתו אביע חידות', וכן נהג בפיוט נוסף. ראה: פיוט ר' אלעזר בירבי קילר, מבוא, עמ' 131-132.

20 רבי אלעזר בירבי קליר: קדושתאות ליום מתן תורה, מהדורת ש' אליצור, ירושלים תשס, עמ' 217.

הרקעת "עמודי בלימה" (טור 2) נעשתה במאמר, כי "בעשרה מאמרות נברא העולם"²¹. המאמרות נאמרו מפי הקב"ה, אבל הפייטן מייחסם לתורה ("במאמרה הרקיע עמודי בלימה"), כנראה מפני הסכמתה לברוא את העולם, ההופכת אותה לשותפה בבריאת העולם!²² וזו הסיבה שפייטנו הזכיר את "במאמרה הרקיע עמודי בלימה" בסמיכות להתייעצות בה קודם בריאת האדם ("בה נמלך חצוב יציר להבל דמה")²³, ללמדנו שהוא הוא, שיחוס המאמר לתורה הוא מפאת ההתייעצות בה קודם בריאת העולם, שהקלירי הבינו כבקשת רשות, כדבריו בפיוטו 'אאגרה בני איש' המובא למעלה.

אכן ראוי להעיר, שדווקא בפיוט סדר עולם שלו – וידועים לנו שלושה מהם²⁴ – מתעלם ר'

21 משנת אבות, ה א.

22 הסבר אחר ל"במאמרה הרקיע עמודי בלימה", הציע גרנט, או מלפני בראשית, עמ' 184-185.

23 בבראשית רבה, ח ג-ח, עמ' 58-62, נאמרו דעות שונות, במי כביכול התייעץ הקב"ה לפני בריאת האדם – "במלאכת שמים וארץ", "במעשה כל יום ויום", "בלבו", "במלאכי השרת", "בנפשות של צדיקים", וליתא שם שהוא התייעץ עם התורה. דעה כזו נזכרת רק במדרש מאוחר יותר, בפרקי רבי אליעזר, פרק יא, דף ז ע"ב: "מיד אמר הקב"ה לתורה: 'עשה אדם בצלמנו כדמותנו'. השיבה התורה ואמרה: רבון כל העולמים, האדם הזה שלך לבראת, הוא קצר ימים ושבע רוגו ויבא לידי חטא... אמר לה הקב"ה: וכי על חנם נקראתי ארך אפים ורב חסד". ראה גם מדרש אגדה, בראשית א כו: "ויאמר אלהים נעשה אדם" וגו' (בראשית א כו), במי נמלך? בתורה נמלך, שכל מצותיה נתנו לו עצה שיברא את האדם, שנאמר: 'לי עצה ותושיה'. איחורו היחסי של הרעיון ניכר מאי-איוכורו בפיוט סדר עולם שבפיוט סדר העבודה הקדומים (ראה: צ' מלאכי, ה'עבודה' ליום הכיפורים: אופיה, תולדותיה והתפתחותה בשירה העברית, ע"ד, ירושלים תשלד, עמ' 136) וגם לא בפיוטים קדומים אחרים (והפיוט הקלירי שלפנינו חריג בדבר), אלא רק בפיוטים מאוחרים יותר, כמו יוצר 'אשיחה כדברי נפלאותיך' לר' אמת' בירבי שפטיה (דרום איטליה, סוף המאה התשיעית):

שמע עוד לאדמה

שרץ חיה ובהמה

שפר און בשריך ונת'עץ בחקמה

תאר גלם ביפיו הכחות גלגל חמה

(שירי אמת', מהדורת י' דוד, ירושלים תשלד, עמ' 29).

ביאור: המחזרות מתארות את הבריאה ביום השישי. 1 שמע: השמיע, ציוה. 2 שרץ חיה ובהמה: בראשית א כד: "ויאמר אלהים: תוצא הארץ נפש חיה למינה, בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה". 3 שפר און בשריך: ברא את בהמות; על-פי איוב מ טז, ומדרשו בבבלי, בבא בתרא עד ע"ב. ונת'עץ בחקמה: התייעץ בתורה בנוגע לבריאת האדם המתוארת בטור הבא. 4 תאר: צורת. גלם: אדם הראשון, והכינוי על-פי תהלים קלט טז, ומדרשו בבבלי, סנהדרין לח סע"א, ועוד. ביפיו הכחות גלגל חמה: אשר יופיו מכהה את אורו של גלגל חמה. עי' ויקרא רבה, כ ב, עמ' תמו.

וכן בסדר עבודה 'באדני יצדקו ויודוהו' לרב סעדיה גאון: "בדעת ראשית דרבו / עץ אדם לטעת" (סדור רב סעדיה גאון, מהדורת ש' אסף ואחרים, ירושלים תשא, עמ' רפא). היינו: בתורה ('בדעת') שנבראה קודם העולם ('ראשית דרכו') התייעץ ('עץ') הקב"ה אם לברוא ('לטעת') את האדם. ועי' עוד להלן, נספח א, ליד הערה 69. הם: 'אגמי קרים עד לא הורקו' (קדושתאות ליום מתן תורה, עמ' 171-191); 'אלפיים שנה נמתקתי' (מחזור שבועות, עמ' 190-208); 'אראלי ערפל ושוכני שפל' (קדושתאות ליום מתן תורה, עמ' 260-282). ייחוס הפיוט 'אראלי ערפל' לקלירי היה מסופק (ראה: קדושתאות ליום מתן תורה, מבוא, עמ' 45-48), אבל לאחרונה, בעקבות גילויים חדשים, התחזק מאוד הייחוס אליו. ראה: י' יהלום, "עד לא אורך ורווח אל'ים: לאחורונה,

אלעזר בירבי קליר מרעיון בקשת רשות התורה לברוא את העולם, והזכיר רק את התייעצות הקב"ה עמה²⁵, בשונה מדרכו של ר' יוחנן הכהן והפייטן הלא־נודע הקרוב לו, שהזכירו את העניין בפיוטי סדר עולם שלהם.

בתקופה מאוחרת יותר, כמאתיים שנה ויותר אחרי הקלירי והפייטנים האחרים שדבריהם נידונו כאן, נזכר שוב עניין בקשת הרשות מהתורה בפיוט לשבועות "יי קנני ארוכה מארץ":

יי קנני | אַרְכָּה מֵאַרְץ / וְרַחְבָּה מֵעֶרֶץ
מִקְדָּמִי אֶרֶץ / עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ
קֹדֶם מִפְּעֻלִּי מֵאֶז.

יי קנני | בְּרִשּׁוֹתֵי נִבְרָאָה שְׁמִימָה / וְכָל רוּחַ וְנִשְׁמָה

5 בְּדַעַת וּמְזִמָּה / עַד לֹא הָכִין אֲדָמָה

קֹדֶם מִפְּעֻלִּי מֵאֶז²⁶.

ביאור: בכל הפיוט התורה היא הדוברת: 1 יי קנני: משלי ח כב. כלומר, הקב"ה ברא אותי. תיבות "יי קנני" משמשות כמסגרת לפיוט כולו, שכל החרוזות פותחת בהן. **ארוכה מארץ ורחבה מערץ:** כינויים לתורה, עליפי איוב יא ט. **מערץ:** יותר מן השמים ('ערץ'). 2 **מקדמי ארץ:** קודם לבריאת הארץ, והוא ממשלי ח כג. **עד לא עשה ארץ:** משלי ח כו. 3 **קדם מפעלי מאז:** משלי ח כב. ושיעור המחרוזות: התורה מדברת על עצמה: הקב"ה 'קנני', ברא אותי, 'מקדמי ארץ', עוד קודם שנברא העולם. 4 **ברשותי נבראה שמימה:** נבראו השמים. **וכל רוח ונשמה:** כל הבריות שבעולם. 5 **בדעת ומזימה עד לא הכין אדמה:** כנראה: הקב"ה התייעץ עם התורה ('דעת ומזימה', והכינוי עליפי משלי א ד) קודם ש'הכין' וברא את הארץ.

אמנם כאן, התורה היא הדוברת, והיא זו שאומרת: "בְּרִשּׁוֹתֵי נִבְרָאָה שְׁמִימָה / וְכָל רוּחַ וְנִשְׁמָה". וזו התבטאות קיצונית וחריפה יותר מסגנונם של הפיוטים האחרים, המזכירים את הדבר כסיפור דברים ובגוף שלישי²⁷. אמנם גם במדרש המדבר בהתייעצות הקב"ה עם התורה (ללא עניין בקשת רשותה) מדברת התורה על עצמה בסגנון קרוב: "מיד נתיעץ הקב"ה בתורה, ששמה 'תושיה', לברוא את העולם... **אמרה תורה: בי נתיעץ הקב"ה לברוא את העולם**"...²⁸. ובמדרש אחר: "אמרה להן [התורה]: אני הייתי לפניו, וממני שאל עצה לבראות את העולם..."²⁹.

שיעור קומה ביצירה קלירית עלומה ליום מתן תורה, קבלה, 32 (תשעה), עמ' 95 ואילך.

25 ראה להלן, נספח ב, סעיף [ה]. הקלירי חוזר על ההתייעצות עם התורה (ללא בקשת רשותה) גם בפיוטי 'סדר יצירה' ו'סדר בריות', הקרובים בתכניהם לפיוטי 'סדר עולם', ובפיוטים נוספים. ראה להלן, נספח ב, סעיפים [ב-י].

26 'מאגרים'. הפיוט תוארך שם "לפני שנת 1050", אך מסגנונו נראה שהוא קדום יותר.

27 סגנונו החריף של פיוטנו, שהתורה עצמה אמרה: 'ברשותי נברא העולם', מופיע בשני פיוטים מאוחרים יותר, מאיטליה ומצרפת. ראה להלן, ליד הערה 34.

28 פרקי רבי אליעזר, פרק ג, דף [ב] ע"א-ע"ב; צוטט (באופן מלא יותר) לעיל, ליד הערה 1.

29 קטע ממדרש תנחומא, צוטט בשלמותו לעיל, הערה 2.

ג. בפיזי איטליה, צרפת ואשכנז

כנודע וכמפורסם, מורשת הפייטנות הארצישראלית המשיכה – בשינויים, עיבודים ופיתוחים – באיטליה, באשכנז ובצרפת, הן בתבניות וצורות הפיוטים והן בתכניהם, כמו בעניין האגדתי הנוכחי: בקשת רשות מן התורה לברוא את העולם. אך בשונה מן הפיוטים הארצישראליים הקדומים הכותבים זאת מפורשות, הפיוטים האירופאיים ביטאו רעיון נועז זה בסגנון עמום יותר, כנראה כדי להעלימו מעינא בישא.

הפייטן האירופי הראשון שהזכיר את ענייננו הוא ר' שלמה ב"ר יהודה הבבלי (איטליה); אמצע המאה העשירית), ביוצר 'אל נשא ארנן בהתעלסה':

הָאֵל כְּחֶשְׁבוֹ / הָעוֹלָם לִישְׁבוֹ
הַתִּיעֵץ בְּמַחְשְׁבוֹ / הַמְשַׁחֵק בְּמוֹשְׁבוֹ.
וְרִצּוֹנָה נִישָׁה / וְהַסְכִּימָה בְּמַחְשְׁבָהּ
וְלִבְרָאוֹת הַשִּׁיבָה / וְרוּחוֹ נָשְׁבָה³⁰.

ביאור: 1 **האל כחשבו**: כשחשב הקב"ה. **העולם לישבו**: לברוא וליישב את העולם. 2 **התיעץ במחשבו**: התיעץ בתורה. הכינוי 'במחשבו' לתורה, הוא לפי שהיא עלתה במחשבה קודם בריאת העולם (מדרש תהלים, צג ג, עמ' 414), או מפני, שהתורה היא מחשבתו וחכמתו של הקב"ה. **המשחקת במושבו**: שהיתה משחקת לפניו בשמים ('מושבו'). עלי פי משלי ח ל: "משחקת לפניו בכל עת", ואבות דר"נ, נו"א, פרק לא, עמ' 91: "תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם היתה תורה כתובה ומונחת בחיקו של הקב"ה ואומרת שירה עם מלאכי השרת, שנאמר: 'ואהיה אצלו אמן, ואהיה שעשועים, יום יום משחקת לפניו'..." | 3 **ורצונה**: רצונה של התורה. **נישואה**: נשתוה אל רצון הקב"ה. **והסכימה במחשבה**: הסכימה במחשבתה למחשבת הקב"ה לברוא את העולם. 4 **ולבראות השיבה**: השיבה להקב"ה: תברא את העולם. **ורוחו נשבה**: רוחו של הקב"ה נשבה, והוא תיאור מצב העולם קודם בריאתו. השווה בראשית א ב: "והארץ היתה תוהו ובוהו... ורוח אלהים מרחפת על פני המים".

פייטננו אינו כותב במפורש, שהקב"ה ביקש את רשות התורה לברוא את העולם, אלא רק ש"התיעץ" עמה, והיא "הסכימה" לו והשוותה רצונה לרצונו. אך **מהסכמתה** של התורה לרצונו של הקב"ה, משמע שכביכול הקב"ה נצרך **לאישורה**, ואין אפוא מדובר בהתייעצות גרידא אלא **בבקשת רשות**. מסתבר שבכוונה תחילה הוציא פייטננו את הרעיון בסגנון עמום ומעורפל, בחינת "כבוד אלהים הסתר דבר" (משלי כה ב).

חולפים שניים או שלושה דורות והרעיון מופיע בשתיים מיצירותיו של פייטן איטלקי אחר, ר' יחיאל ב"ר אברהם מרומא (המחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה), אביו של ר' נתן בעל 'ספר הערוך'. כן הוא מפיט ביוצר 'אומנית אומנית' לשבועות:

30 פיוטי שלמה הבבלי, מהדורת ע' פליישר, ירושלים תשלג, עמ' 231.

אָדון כַּהֲקָרִישׁ מַעֲזִיבֵת עֶרֶץ

חַק חוּג מוֹסְדֵי אֶרֶץ

אֶז בַּה נְמַלֵּךְ וְתִירֶץ

יִי בַחֲכֻמָּה יִסַּד אֶרֶץ ³¹.

ביאור: 1 אָדון: הקב"ה. כַּהֲקָרִישׁ: כשחזק. מַעֲזִיבֵת עֶרֶץ: את תקרת השמים. | 2 חַק חוּג מוֹסְדֵי אֶרֶץ: חק את יסודות הארץ. כלומר, כשהקב"ה בא לברוא את השמים ואת הארץ. | 3 בַּה נְמַלֵּךְ: בתורה (הנזכרת במחרוזות קודמת) נמלך והתייעץ אם לברוא את העולם. וְתִירֶץ: והתורה נתרצתה לו. | 4 יִי בַחֲכֻמָּה יִסַּד אֶרֶץ: משלי ג יט.

והוא חוזר על הדבר בזולת 'אצרני בבית גנזיו' לשבת שלפני שבועות:

הַמְּפִלִּיא עֲצָה וְהוּא גְדוֹל הָעֲצוֹת

הֵלֵא מִפִּי חֲכָמוֹת דַּעַת וּמוֹעֲצוֹת

וְהַסְדִּיר עֲנוּה לְקְרוֹצֵי מַחוּמֵר אֲרָצוֹת

וְהוֹרִשָּׁה מִנִּי לְבִרְאוֹת אֶרֶץ וְחוּצוֹת ³².

ביאור: בכל המחרוזות הדוברת היא התורה. 1 הַמְּפִלִּיא עֲצָה: כינוי להקב"ה, עלי פי ישעיה כח כט. גְדוֹל הָעֲצוֹת: שעצותיו גדולות מלהשיגן. עלי פי ירמיה לב יט. | 2 הֵלֵא מִפִּי חֲכָמוֹת דַּעַת וּמוֹעֲצוֹת: עלי פי משלי ב ו, כב ב. ושיעור העניין: הרי מאת הקב"ה החכמה, הדעת והעצה, ואעפ"כ הוא נטל עצה מן התורה קודם בריאת העולם, כמתואר בטורים הבאים. | 3 וְהַסְדִּיר עֲנוּה: הקב"ה לימד ענוה. לְקְרוֹצֵי מַחוּמֵר אֲרָצוֹת: לבני אדם שנבראו מעפר הארץ. ושיעור הטור: הקב"ה בהתייעצותו עם התורה לימד את האדם ענוה, שגם הוא יתייעץ עם הקטן ממנו. והשווה: פיוט 'אתיבבה לצמחי' לר' יוסף בירבי ניסן (לעיל, ליד הערה 3), טור 1. | 4 וְהוֹרִשָּׁה מִנִּי: קיבל רשות ממני. כן אומרת התורה. לְבִרְאוֹת אֶרֶץ וְחוּצוֹת: לברוא את העולם. ולשון "ארץ וחווצות" עלי פי משלי ח כו.

ומאיטליה נעבור לארצות אירופה הסמוכות. הרעיון שהקב"ה ביקש את הסכמת התורה לברוא את העולם מופיעה גם ביוצר 'אור דת הקנני' לשבועות, לר' שמשון ב"ר יונה, פייטן צרפתי, כנראה (בן המאה השתים־עשרה, לכל המאוחר):

יִישָׁכְנִי אֶעֱלֶה בְּדִיצוֹת

נִגְדוּ לְהַתְמִיד מוֹעֲצוֹת

יִידְעֵנִי עֲתִידוֹת וּנְחוּצוֹת

עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת.

5 [...]...

לַעֲת בְּנִיין קְרָאֲנִי

31 פיוט ר' יחיאל בר אברהם מרומא: אבי ר' נתן בעל 'הערוך', מהדורת א' פרנקל, ירושלים תשסז, עמ' 120.

32 פיוט ר' יחיאל בר אברהם מרומא, עמ' 212.

יְחִידָה בְּסוּדוֹ הַבִּיאָנִי
לְהַסְכִּים לְדַעְתּוֹ מְלֶאנִי
בְּהִכְיָנו שְׁמַיִם שֶׁם אֲנִי³³.

ביאור: בכל הפיוט התורה היא הדוברת. 1 **יִשְׁכְּנִי אֶצְלוֹ**: הקב"ה שִׁכַּן אוֹתִי לִידוֹ, קוֹדֵם בְּרִיאַת העולם. **בְּרִיצוֹת**: בשמחה. | 2 **נִגְדוֹ לְהַתְמִיד**: להיות תמיד לפניו. **מוֹעֲצוֹת**: התורה. ואולי: כדי להתייעץ אתי. השווה להלן, טורים 7-8. | 3 **יִידַעְנִי עֲתִידוֹת**: גילה ויידע אותי את העתיד להיות. **וּנְחוּצוֹת**: ואת הדברים החשובים. | 4 **עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת**: משלי ח כו. היינו, עוד קודם בריאת העולם. | 6 **לַעַת בְּנִינִי**: בשעה שבא לבנות את העולם. | 7 **יְחִידָה בְּסוּדוֹ הַבִּיאָנִי**: רק אותי הביא בסוד תוכניתו; שהתייעץ עמי אם לברוא את העולם. | 8 **לְהַסְכִּים לְדַעְתּוֹ**: להסכים לרצונו לברוא את העולם. **לְדַעְתּוֹ**: בכתב־היד נכתב בתחילה "כדעתו", בכ"ף, ואח"כ תוקנה הכ"ף ללמ"ד (ע' הולנדר [לעיל, הערה 33], עמ' 83 הערה 75). **מְלֶאנִי**: לשון חזק ותקיפות, כמו: "מְלֶא לְבֹו לְעִשּׂוֹת כֶּן" (אסתר ז ה); "מְלֶאנִי לְבִי" (תוספתא, שבת, יב יב; בבלי, שבת קלד ע"א). כלומר: נתחזקתי להסכים לדעתו. ואולי: **מְלֶאנִי**: לשון מינוי וכיבוד, כמו: "אֲשֶׁר מְלֶא יָדָם לְכַהֵן" (במדבר ג ג), ושיעור הדברים: התורה אומרת: הקב"ה כיבדני להסכים לרצונו. | 9 **בְּהִכְיָנו שְׁמַיִם שֶׁם אֲנִי**: משלי ח כו.

שני הפיוטים האחרונים מציעים את הרעיון בניסוחו החרף יותר, **שֶׁהַתּוֹרָה עֲצָמָה** מספרת ואומרת שהקב"ה ביקש ממנה רשות לברוא את העולם: "וְהָרָשָׁה מְנִי לְבְרָאוֹת אֶרֶץ וְחוּצוֹת", או: **לְהַסְכִּים לְדַעְתּוֹ מְלֶאנִי**. וסגנון כזה מצאנו רק בעוד פיוט קדום אחד, כפי שכבר הוער למעלה.³⁴

את הסכמת התורה לבריאת העולם הזכיר גם אחד מגדולי פייטני **אשכנז**, ר' מאיר ב"ר יצחק שליח צבור מוורמייזא (בן המאה האחת־עשרה), ביצור 'אומנות הדורה' לשבת נישואין:

אֲמֹנֹת הַדּוֹרָה סְדוּרָה לְצִבְיֹנָהוּ / אֶרֶץ תְּבוּנוֹת לְבָנוֹת בְּנִינָהוּ
אֶת מִי נוֹעֵץ וַיְבִינָהוּ.
בְּדַעַת נִקְיָה בְקִיָּה וּנְכוּנָה / בְּחֻמְדָּה אֶצְלוֹ בְּצִלוֹ כְּבוֹנָה
בְּחֻמְקָה יְבִנָּה בֵּית וּבִתְבוּנָה.

33 הפיוט נדפס אצל: E. Hollender, 'Reconstructing manuscripts: the liturgical fragments from Trier', *'Genizat Germanica': Hebrew and Aramaic Binding Fragments from Germany in Context*, ed. A. Lehnardt, Leiden 2010, pp. 82-83. הוא נדפס על־פי קטעי כריכות שבכת"י טרייר, הספרייה העירונית Hebr. Fragm. 8.29-8.30 (תואר בקטלוג קטעי הכריכות שנמצאו בגרמניה: A. Lehnardt, *Die hebräischen und aramäischen Einbandfragmente in deutschen Archiven*, (Bibliotheken und Sammlungen in Deutschland, Stuttgart 2021, no. 2222-2223 במתכ"ן: F2138 (בעותק הדיגיטלי של הקטעים שבמאגר 'כת"ב', פיוטנו מצוי בעמ' 31-32, לפי הספרור הדיגיטלי). לא ידועים פרטים על הפייטן, אבל מהישרדות היוצר בקטעי מחזור כמנהג צרפת בלבד, נראה שהוא היה בן המנהג, ולא יאוחר מהמאה השתים־עשרה, כפי שמוכח מסגנון הפיוט.

34 לעיל, ליד הערה 27.

5 גלגל תבנות נתיבות האשיש / גנוי חכמה לסכמה כישיש גלילי זהב ממלאים בתרשיש³⁵.

ביאור: 1 **אומנות הדורה סדורה**: מלאכת העולם ההדורה והסדורה. **לצבינהו**: נעשתה כרצונו של כל אחד מן הברואים. ראה בבלי, ראש השנה יא ע"א: "כל מעשה בראשית... לצבינהו נבראו". **ארח תבנות לבנות בנינהו**: בתבונה נעשו כל פרטי הברואה. | 3 **את מי נועץ ויבינהו**: ישעיה מ יד. כלומר: עם מי התייעץ הקב"ה בבריאת העולם. וזו שאלה רטורית המעבירה לנאמר בטורים הבאים, שהקב"ה התייעץ עם התורה קודם בריאת העולם. | 4 **בדעת נקייה**: בתורה. **בקייה**: היינו: בקיאה, וכאן הוא לשון חכמה, והוא כינוי נוסף לתורה. **ונכונה**: ישרה. **בחמדה**: בתורה, והכינוי על-פי תהלים יט יא. ואולי יש לנקד: "בְּחֻמְדָּה". **אצלו**: ששכנה עם הקב"ה קודם בריאת העולם. **בצלו ככונה**: שהיתה מוסתרת ('כבונה') בצילו של הקב"ה. | 4 **בחכמה יבנה בית ובתכונה**: משלי כד ג. וכאן 'חכמה' ו'תכונה' הן התורה, שבעצתה נבנה 'בית', העולם. | 5 **גלגל תבנות**: היפך הקב"ה באותיות שמו שבהן ברא את העולם. **נתיבות האשיש**: חיזק את נתיבות העולם. **גנוי חכמה**: בתורה, שגנוז בה החכמה. **לסכמה**: לתת את הסכמתה; ו"לסכמה" הוא לשון הסכמה ואישור. כלומר, הקב"ה התייעץ בתורה שתסכים לברוא את העולם. **כישיש**: כמו אדם המתיעץ עם ישיש חכם להסכים עמו. | 6 **גלילי זהב ממלאים בתרשיש**: שיה"ש ה יד. והוא כינוי לתורה (על-פי שיר השירים רבה, ה [יד] א), וחוזר לטור קודם.

בתחילה אומר הפייטן, שהקב"ה התייעץ עם התורה קודם בריאת העולם (טורים 2-4), אבל מיד הוא מוסיף, שהתייעצות זו היתה כדי "**לסכמה**", שהתורה **תסכים** לרצונו של הקב"ה לברוא את העולם, "כאדם המתיעץ בישיש חכם **להסכים עמו**", כפירושו ר' אברהם ב"ר עזריאל, תלמידו של ר' אלעזר מוורמייזא, ה'רוקח'³⁶. הוה אומר: הקב"ה כביכול נטל רשות מן התורה לברוא את העולם!³⁷

אל הפיזטים, הקדומים והמאוחרים, המזכירים את ענייננו, שהקב"ה ביקש את רשותה והסכמתה של התורה לברוא את העולם, מצטרף מקור ספרותי חדש, לא פיזטי. ואל יהא דבר זה קל בעיניך, שכן עד עתה ידענו את העניין אך ורק מן הפיזטים!
ר' עזריאל מגירונה, מראשוני מקובלי ספרד, מביא בפירושו לאגדות (נכתב סביבות השנים ד'תתקפ-תתקצ, 1120-1230) את המאמר הבא:

35 ערוגת הבשם, ד, מהדורת א"א אורבך, ירושלים תשכג, עמ' 192 (על-פי כת"י שוקן; ראה: ערוגת הבשם, שם, הערה 1), בהשוואה למובאות הפיזטיות שבפירושו של ר' אברהם ב"ר עזריאל מביהם: ערוגת הבשם, ג, ירושלים תשכג, עמ' 110-111, ועל פירושו הסתמכתי בביאורי. הפיוט הועתק בכת"י שלישי: פריס, מוזיאון קלוני של ימי הביניים Ms. 12290 (מתכ"י: F14772), דף 219א ואילך.

36 ערוגת הבשם, ג, עמ' 111. וזה לשונו (דיבור המתחיל מהפיוט הודגש): "**גנוי חכמה לסכמה כישיש**: זו תורה שנתיעץ בה, כאדם המתיעץ בישיש חכם להסכים עמו".

37 אגב אעיר, שר' מאיר שליח צבור מוורמייזא בפיוט אחר שלו, מזכיר רק את ההתייעצות בתורה ולא את קבלת רשותה. ע"י להלן, ליד הערה 100.

ועוד אמרו: **'עוטה אור כשלמה'** (תהלים קד ב). אין **'עוטה'** אלא לשון **'עצה'**, כמא דאמר (דניאל ב יד): **'עיסה וטעים'; 'אור'** זו התורה, כדכתיב (משל ו כג): **'תורה אור'**, נתיעץ הקב"ה בתורה; **'כשלמה'**, כשראה הקב"ה **'שהשלימה תורה בדעתו'**, מיד: **'נוטה שמים כיריעה'** (תהלים קד ב).³⁸

בדרשה זו, שאינה בספרי חז"ל שלפנינו, נדרש הפסוק: **"עֹטָה אֹר כְּשֶׁלֶמָה..."**, באופן מקורי וייחודי, ותיבת **"כְּשֶׁלֶמָה"** הומרה ממשמעה המקורי (סוג בגד) למשמע **'שלם'**, היינו: **"שהשלימה תורה בדעתו"** לברוא את העולם. ונמצא אפוא, שכביכול נצרך הקב"ה לקבלת הסכמתה של התורה לדבר, ממש כפי ששמענו מן הפייטנים שדבריהם הובאו עד עתה. מהו מקורו של קטע דרשני זה? האם הוא מדברי חז"ל ונתגלה אפוא מקורם של הפייטנים הקדמונים בעניין? לדעתי, הדבר מוטל בספק גדול, וסביר להניח שאין מדובר בדרשת חז"ל קדומה ומקורית שהפייטנים הקדומים היו יכולים להכירה. כפי הנראה, מקור הקטע המדובר הוא מדרשו של ר' משה הדרשן (נרבונה; המחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה)³⁹, חיבור המיוסד על מדרשות חז"ל ומקורות אחרים, המשולבים ושזורים בלשונו של המחבר שהוסיף להם נופך מדעתו הרחבה⁴⁰. ר' משה הדרשן שילב במדרשו גם חומרים ששאב מן הפיוטים הקדומים, ובמיוחד מפיוטי ר' אלעזר בירבי קליר⁴¹ (שגם פירש מקצת מפיוטיו)⁴²,

38 פירוש האגדות לרבי עזריאל מגירונה: מראשוני המקובלים בגירונה, מהדורת י' תשבי, מהדורה שנייה, ירושלים תשמג, עמ' 149. מאמר זה נכלל שם, עמ' 131, בהשמטה (אשר תוקנה על-פי המובאה הנוכחית), ושם הפתיח: **"ועוד אחז"ל [=אמרו חז"ל]"** כל ציוני העמודים לספר זה (כאן ולהלן בסמוך) הם על-פי הספרור שבתחתית העמודים.

39 כבר מהדיר פירוש האגדות לר' עזריאל מגירונה הראה, במדה רבה של סבירות, את שייכותה של הדרשה לחיבורו של ר' משה הדרשן (ראה: פירוש האגדות לרבי עזריאל מגירונה, מבוא, עמ' 34-35), ויהיו מתחזק מהבאת חציה השני (המחודש!) ב'ספר הבתים' לר' דוד ב"ר שמואל הכוכבי מאישטיילא (נפטר סביבות שנת ה'ק, 1340), הרגיל להשתמש במדרשו של ר' משה הדרשן. וזה לשונו: **"וכן אמרם על פסוק 'עוטה אור כשלמה': כשראה הקב"ה 'שהשלימה התורה בדעתו'**, מיד **'נוטה שמים כיריעה'"** (ספר הבתים, א, חלק מגדל דוד - ספר אמונה, עמוד הראשון פרק חמישי, מהדורת הרב מ' הרשקר, ירושלים תשמג, עמ' סא). על רגילותו של המחבר להשתמש בחיבורו של ר' משה הדרשן, ראה: שם, מבוא, עמ' 53-62 (ושם, עמ' 56 סעיף ט, הביא מהדיר את הקטע שלנו, אע"פ שלא נכתב עליו מפורשות שהוא ממדרשו של ר' משה הדרשן! ואיני יודע על סמך מה נהג כן, הגם שאכן צדק בהנחתו).

40 לסקירה מקיפה על מדרשו של ר' משה הדרשן, מקורותיו, השפעתו ופרטים נוספים, ראה: ח' מאק, מסודו של משה הדרשן, ירושלים תשע, עמ' 95 ואילך, ובמיוחד עמ' 109-132.

41 על שימוש של ר' משה הדרשן בחומרים המדרשיים ששוקעו בפיוטים הקליריים, ראה מאק, מסודו של משה הדרשן, עמ' 127: **"מסתבר אפוא שבצד פירושי הפיוטים שכתב, עשה בהם [=בפיוטי הקליר] הדרשן שימוש בספרו, אלא שקשה לאפיין את התופעה ולאמוד את ממדיה..."**. על כך יש להוסיף את הדרשה הארוכה שהובאה ב'מדרש אגדה', המקבילה ומבוססת על פיוטו של הקלירי (ראה: ש' אליצור, 'מפיוט למדרש', ספר היובל לרב מרדכי ברויאר: אסופת מאמרים במדעי היהדות, בעריכת מ' ברי-אשר, ירושלים תשנב, עמ' 396-389), ומקורה כנראה ממדרשו של ר' משה הדרשן, ש'מדרש אגדה' רגיל להשתמש בו (ראה על כך: מאק, מסודו של משה הדרשן, עמ' 195 ואילך; ו' קוסופסקי, החיבור המכונה 'מדרש אגדה': מבוא והצעה למהדורה

ולפיכך יש מקום לומר, שמהם, **מן הפיוטים** עצמם, הוא שאב את העניין המדובר, שהקב"ה ביקש את הסכמת התורה לברוא את העולם!

ד. "תיקוני" סופרים ויחסם של הפייטנים

רעיון נועז השמיעו הפייטנים שאת דבריהם סקרנו קודם: הקב"ה, בורא ויוצר כל, נצרך כביכול לבקש את רשותה של התורה לברוא את העולם, הגם שהיא עצמה יצירת כפיו! אין ספק, שתפיסה נועזת כזו לא התקבלה בדומיה, והיו שיצאו נגדה וניסו להשתיקה ולעוקרה. ואם כי לא נשתמרו סימנים ממשיים להתנגדות זו, נראה שנותר לה רמז אחד או שניים.

אחת השיטות שרווחו באשכנז ואגפיה להתמודדות עם דעה – הלכתית או השקפתית – לא מקובלת היתה, הגהת הנכתב, העברת קולמוס על הנכתב וכתובת נוסח חליפי תחתיו⁴³, וזאת מתוך אמונה, שהדברים התמוהים נכתבו על ידי אדם לא מוסמך, או למצער, נשתבשו בהעתקה. שיטה זו היתה חלק ממגמה אשכנזית כוללת, שנשתתפו בה לומדים ומעתיקים, "לשפר" ו"לשכלל" את הספרים המונחים לפניהם, מתוך מחשבה שבידם לכתוב את החיבורים בצורה מוצלחת יותר משידעו לעשות זאת המחברים הקדמונים⁴⁴.

ושמא כן ארע בעניין שלפנינו. כבר הובא לעיל, שבאחד מפיוטיו של ר' מאיר ב"ר יצחק שליח צבור בוורמייזא נזכר הרעיון המדובר, שהקב"ה כביכול ביקש את הסכמתה של התורה לברוא את העולם: **"גְּנִי חֶכְמָה לְסִפְמָה כְּיִישׁ"**⁴⁵. אכן, נוסח זה מתועד בשני כתבייד⁴⁶, אבל בכתב-

ביקורתית חלקית [...], ע"ד, א, ירושלים תשעה, עמ' 1-3 וכל הנסמן שם, ועמ' 231-234). כיוצא בזה הוער על קטע מדרשי שהביא רש"י בפירושו בשם ר' משה הדרשן, שכנראה מקורו בפיוט קלירי (אליצור, מפיוט למדרש, עמ' 396-397). עוד דבר שימוש של ר' משה הדרשן בפיוטים קליריים ופיוטים קדומים אחרים, ראה: אלעזר בירבי קלירי: פיוטים לחנוכה (מוסף פעמים, 4), מהדורת א' מינץ-מנור, ירושלים תשפב, עמ' 44-47; ש' אליצור, שירה של פרשה: פרשות התורה בראי הפיוט, ירושלים תשנט, עמ' 94; נ"מ ברונזניק, פיוטי ינאי: ביאורים ופירושים עם הצעות מנומקות לתיקונים והשלמות, ירושלים תשסא, עמ' 281; י' יהלום, 'הרקע הפייטני של מדרש תדשא ובני חוג', דברי חכמים וחדותם [...]: ספר יובל לכבוד חננאל מאק, בעריכת א' שנאן וי"י יובל, ירושלים תשעט, עמ' 189-211.

42 ראה: מאק, מסודו של משה הדרשן, עמ' 296-300.

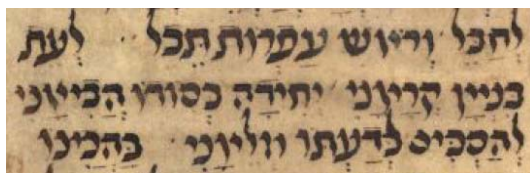
43 דוגמא נאה למקרה כזה בהתמודדות עם דעה הלכתית חריגה, ראה במאמרי: 'אכילת ארבע עשרה סעודות בסוכה: הלכה ארצישראלית נשכחת?', סגולה, גליון 17 (ערב סוכות תשפא), עמ' 14.

44 על מגמה כללית זו במרחב האשכנזי (שהיתה מוכרת גם באיטליה) נכתבו כמה מאמרים חשובים. ראה: י"מ תא-שמע, 'ספרייתם של חכמי אשכנז וצרפת בני המאות ה"א-ה"ב', בספרו: נוסח מחקרים, א, ירושלים תשסד, עמ' 21-42; י' זוסמן, 'מסורת לימוד ומסורת-נוסח של התלמוד הירושלמי: לבידור נוסחאותיה של ירושלמי מסכת שקלים', מחקרים בספרות התלמודית: יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לשאול ליברמן, ירושלים תשמג, עמ' 12-76, ובמיוחד עמ' 34-37; ש' עמנואל, 'מגוף ראשון לגוף שלישי: פרק בתרבות הכתיבה באשכנז בימי הביניים', תרביץ, פא (תשעג), עמ' 431-457; מ' בית אריה, קודיקולוגיה עברית: טיפולוגיה של מלאכת הספר העברי ועיצובו בימי הביניים [...], בעריכת צ' לסמן, ירושלים-המבורג תשפא, עמ' 529 ואילך.

45 יוצר 'אומנות הדורה'; לעיל, ליד הערה 35.

יד שלישי: "גנוזי חכמה לחכמה כישיש" ⁴⁷. מסתבר שהנוסח "לסכמה כישיש" הוא המקורי, שעומדות לו חזקת הרוב וחזקת הנוסח המוקשה ⁴⁸, וככל הנראה, הנוסח החליפי ("לחכמה כישיש") נוצר כ'תיקון' סופרים בידי אימי שלא הסכים לקבל שר' מאיר שליח ציבור בוורמיזא – "צייר נאמן" ו"פה קדוש!" ⁴⁹ – יאמר דבר תמוה זה, שהקב"ה הוצרך לקבל את הסכמת התורה לברוא את העולם.

ואפשר, שגם התיקון בפיוט אחר, ביוצר 'אור דת הקנני': 'להסכים לדעתו מלאני' ⁵⁰, במקום "כדעתו" או "בדעתו" שנכתב בתחילה (ראה צילום כתב-היד) ⁵¹, נובע מתיקון סופרים, שהמתקן סבר שלשון "להסכים כדעתו" בוטה מדי ותיקנו: "לדעתו", אם כי להבנתי אין כל הבדל בין הכתיבות, ומשמע שתיהן זהה.

פרט מתוך כת"י טריר, הספרייה העירונית Hebr. Fragm. 8.29

ולא זו בלבד אלא שכפי הנראה, הפייטנים עצמם לא אימצו בחיבה יתירה את הרעיון שהקב"ה נדרש לבקש רשות התורה לברוא את העולם. למקורות שהובאו למעלה, רעיון זה נזכר רק בששה או שבעה קטעים פייטניים ארצישראליים קדומים ⁵² ובחמשה פיוטים מאוחרים יותר,

⁴⁶ כן בערוגת הבשם, ג, עמ' 111 (שנדפס עליפי שני כתבייד); כת"י פריס, מוזיאון קלוני של ימי הביניים Ms. 12290, דף 219ב.

⁴⁷ כת"י שוקן, הנדפס בערוגת הבשם, ד; ע"י לעיל, הערה 35.

⁴⁸ כלומר, יותר מסתבר שהניסוח המוקשה והבלתי-מוכן הוא המקורי ואינו תוצאה של "תיקוני" סופרים שבאו לפשט את הטקסט. כלל זה כבר נוסח בידי רבנו תם: "ויש לך לדעת, שמי שכתב מנה ימים וקדש החדש", דווקא כתב, ובעל התלמוד כתבו, **שתלמידים המגיהים, אינם מגיהים דברים של תימה** (ספר הישר, חלק התשובות, סימן מד, מהדורת ש' רוזנטל, ברלין תרנח, עמ' 75). עוד בעניינו של כלל זה, ראה: א"ש רוזנטל, 'רב בן אחי ר' חייא גם בן-אחותו', ספר חנוך ילון, בעריכת ר"ש ליברמן ואחרים, ירושלים תשכג, עמ' 288; ע' שרמר, 'משפחת כתבי יד ומסורות-נוסח של מסכת מועד קטן', סידרא, ו (תשנ), עמ' 131; ח' סולובייצ'יק, שו"ת כמקור היסטורי, ירושלים תשנא, עמ' 40.

⁴⁹ ראה: א' גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים: קורותיהם, דרכם בהנהגת הציבור, יצירתם הרוחנית, מהדורה שלישית ומתוקנת, ירושלים תשסא, עמ' 293.

⁵⁰ לעיל, ליד הערה 33.

⁵¹ כל אותיות הלמ"ד שבכתב-היד הזה תבניתן צרה, חוץ מזו שבתיבת "דעתו", הרחבה יותר, וניכר כי בתחילה נכתב כ או ב, ולאחר מכן הסופר תיקנה ל-ל.

⁵² את הפיוט "י קנני ארוכה מארץ" (לעיל, ליד הערה 26) מגיית בכלל הפיוטים הארצישראליים הקדומים, הגם שאפשר והוא מאוחר להם. הסכום הלא-מוחלט שנקטתי בפנים ("ששה או שבעה קטעים פייטניים") הוא מפני שקטע פייטני אחד (לעיל, ליד הערה 20) מוטל עדיין בספק אם כוונתו לרעיון בקשת הרשות מן התורה.

מאיטליה, צרפת ואשכנז⁵³, זאת בשעה שעניין ה**תייעצות** הקב"ה בתורה לפני בריאת העולם, ללא הפרט של בקשת הרשות ממנה, נפוץ הרבה יותר בפייטנות הקדומה והמאוחרת, עד שבחיפוש ראשוני ולא מקיף מצאתי לו **עשרים ושבעה** אזכורים⁵⁴, כמחציתם מן הפייטנות הארצישראלית הקדומה (עד זמנו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי)⁵⁵; ואם נתמקד בגדול הפייטנים הארציסלאיים הקדומים, ר' אלעזר בירבי קליר, הרי שלעומת איזכורו הבודד והיחידאי ל**בקשת הרשות** מן התורה קודם בריאת העולם⁵⁶, הוא חוזר **שש פעמים** על ה**התייעצות** בה!⁵⁷

אין זאת אלא שהפייטנים עצמם הבינו את נועזותו וחריגותו של הרעיון הדורש מהקב"ה לבקש רשות התורה אם לברוא את העולם, והתלבטו בשאלת אזכורו בפיוטיהם עד שהזכירוהו רק במקומות בודדים. ולא זו בלבד אלא, שאפילו התפיסה שהקב"ה ה**תייעץ** (בלבד!) בתורה אם לברוא את העולם לא היתה מקובלת על כמה מן הפייטנים! פייטנים אלו נתמכו בשאלתו הרטורית של ישעיהו הנביא: "את מי נועץ ויבינהו"⁵⁸, בעת שהקב"ה ברא את העולם?! בשום גורם! כן נתפייט בסדר עבודה 'אז בדעת חקר', שאפשר וחיברו יוסי בן יוסי:

אָז בְּדַעַת חֶקֶר / בְּבִינָה יַעֵץ / בְּעֶרְמָה זָמַם / בְּשִׁכְל הַתְּבוּנָה
אָפֶס אֵין בְּלָתוֹ / וְכִי בְּמִי נֹעֵץ / וְאֵין עֲמוֹ זָר / לְהַפִּיל דְּבָרוֹ.⁵⁹

ביאור: 1 **אז**: בעבר הרחוק, קודם בריאת העולם. **בדעת חקר**: חקר בתורה ('דעת'), ש"היה הקב"ה מביט בתורה ובורא העולם" (בראשית רבה, א, א, עמ' 2). **בבינה יעץ**: התייעץ בתורה ('בינה'), וכנראה הכוונה שהתייעץ בה אם לברוא את העולם. **בערמה זמם** / **בשכל התבונן**: חשב ('זמם') והתבונן בתורה ('ערמה', 'שכל') אם לברוא את העולם. 2 **אפס אין בלתו**: על-פי ישעיה מהו: "כִּי אָפֶס בִּלְעָדִי, אֲנִי יְיָ, וְאֵין עוֹד". **וכי במי נועץ**: במי התייעץ הקב"ה לברוא את העולם. וזו שאלה רטורית, על-פי ישעיה מ' יד: "את מי נועץ ויבינהו". **ואין עמו זר**: אין עם הקב"ה אחר (או: אל אחר). **להפיל**: לבטל.

53 עי' לעיל, תת-פרק ב-ג.

54 אזכורים אלו נקבצו להלן, נספח ב.

55 פייט זה נחשב במדה רבה לחוליית הקישור בין תקופת הפייטנות הקלאסית לתקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת. ראה: קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה, א, עמ' 241-247; מחזור היוצרות של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי לפרשות השבוע, מהדורת ע' הכהן, ירושלים תשעט, מבוא, עמ' 220 ואילך.

56 בפיוט לטל 'אאגרה בני איש'; לעיל, ליד הערה 17. ואיני מתייחס לאיזכור הלא-ברור בפיוטו 'אוצרות אמן' (לעיל, ליד הערה 20).

57 להלן, נספח ב, קטעים [ב-1]. ולא מניתי את שלושה האזכורים הנוספים בפיוטים המיוחסים אליו מספק; להלן שם, קטעים [ח-2].

58 ישעיה מ' יד.

59 פיוטי יוסי בן יוסי, מהדורת א' מירסקי, מהדורה שנייה מתוקנת, ירושלים תשנא, עמ' 222.

הפייטן סותר את עצמו מיניה וביה. תחילה הוא מזכיר שהקב"ה התייעץ בתורה (בינה, 'ערמה') קודם בריאת העולם, ומן ההקשר נראה שכוונתו להתייעצות אם לברוא את העולם, אבל מיד הוא נחרד מן המחשבה שהקב"ה התייעץ עם אי"מי, וחוזר על שאלתו הרטורית של ישעיהו הנביא: "כִּי בְּמִי נִוְעֶץ / וְאֵין עִמּוֹ זֶר / לְהַפִּיל דְּבָרוֹ!"

שלילת כל התייעצות בנוגע לבריאת העולם חוזרת גם בפי ר' שלמה ב"ר יהודה גאון, ראש ישיבת ארץ ישראל בשנים ד'תשפ"ו-תתיא (1026-1051), בפיט סדר עולם 'אז טרם כל פועל':

וְהָיָה רִאשׁוֹן לְכָל רִאשׁ

בְּאֹמַר אֵין יוֹעֵץ לְאֹרֶשׁ

לְבִרְאוֹת עוֹלָם שְׁמוֹ לְדָרוֹשׁ

קָרָא הַדּוֹרוֹת מְרִאשׁ⁶⁰.

ביאור: 1 והיה ראשון לכל ראש: היה הקב"ה קודם לכל. 2 באומר: במאמר הבריאה, ש"בעשרה מאמרות נברא העולם" (משנת אבות, ה א). אין יועץ: לא היה לו יועץ. לאורש: לדבר (כמו תהלים כא ג: "אֶרְשֶׁת שְׁפָתַי"), וכאן במובן של להתייעץ. ושיעור הטור: בבריאת העולם לא היה להקב"ה יועץ להתייעץ ('לאורש') עמו. 3 לבראות עולם שמו לדרוש: לברוא את העולם כדי שידרשו בשמו. עי' ישעיה מג ז. 4 קורא הדורות מראש: כינוי להקב"ה, על-פי ישעיה מא ד.

כיוצא בזה בפי פייטנים נוספים⁶¹. וכל זאת מלמד, שלא כל הפייטנים הסכימו לרעיון שהקב"ה התייעץ עם התורה קודם בריאת העולם, ועל אחת כמה וכמה שלא קיבלו את הרעיון שהוא ביקש את רשותה והסכמתה לברוא את העולם, שגם הם הבינו עד כמה נועז רעיון זה.

60 סדר עולם לשבועות מאת ר' שלמה גאון על פי כתב־יד מן הגניזה, מהדורת ג' סדן, ע"ג, ת"א תשסג, עמ' 69.
61 ראה בסדר עבודה 'ארוםם לאל', לפייטן אנונימי:

אֵין זֶר אֶתוֹ / וְסוֹדוֹ קְלִבּוֹ

גְּדוֹל הָעֶצָה / וּבַעַל מְזֻמוֹת

(אז באין כול נלהלן, הערה 94, עמ' 153).

ביאור: 1 אין זר אתו: עם הקב"ה, בבריאת העולם, שלא נשתתף עמו אף אחד. וסודו בלבו: שמר בלבו את מחשבתו לברוא את העולם, שלא גילה זאת לאף אחד. 2 גדול העצה ובעל מזימות: כינויים להקב"ה.

ואי-התייעצותו עם המלאכים קודם בריאת העולם נתפייט בסדר עבודה 'אז באין כל':

אֵילִי אֶרֶץ סוֹדֶךְ / וּבִם לֹא נִמְלֶכֶת

בְּנִשְׁאֹף לִבִּי / לְבִרוֹת עוֹלָם

(אז באין כול, עמ' 65).

ביאור: 1 אילי ארץ סודך: כינוי למלאכים. ובם לא נמלכת: לא התייעצת לברוא את העולם, שבעניין זה המחירות מדברת. 2 בנשאף לבי: כשלבך נשא, התעורר. לברות: לברוא.

עוד בנוגע לזהירות מלייחס למלאכים עצה להקב"ה בבריאת העולם, ראה: גרנט, אז מלפני בראשית, עמ' 137-138.

ה. סיכום

לנאמר במדרשים קדומים, לפני בריאת העולם התייעץ כביכול הקב"ה בתורה אם לברוא את העולם: "מיד נתיעץ הקב"ה בתורה, ששמה 'תושיה', לברוא את העולם". התייעצות אינה מחייבת את קבלת העצה, וכך כמובן יש להבין את התייעצותו של הקב"ה בתורה. אולם פייטנים ארצישראליים קדומים הבינו התייעצות זו כ**בקשת רשות**, שכביכול הקב"ה ביקש מן התורה **רשות והסכמה** לברוא את העולם, ובכך נהפכה התורה לבעלת הסמכות בבריאת העולם, ולמצער, לשותפה שווה.

לפייטנים קדומים אלו, משמעו של 'יעץ' הוא גם: בקשת רשות, ואפשר שמהם למד רש"י את המשמע המחודש: 'נמלך' - נטל רשות, שהוא חוזר עליו כמה פעמים בפירושו. הרעיון שהקב"ה ביקש את רשותה והסכמתה של התורה קודם בריאת העולם, חוזר בפייטנותה של איטליה, צרפת ואשכנז, המבוססת וממשיכה במידת-מה את הפייטנות הארצישראלית הקדומה, אם כי פייטני אירופה חששו, בדרך כלל, להביא רעיון נועז זה בשפה מפורשת. מפייטני ארץ ישראל הקדומים, ושמא מפיוטו של ר' אלעזר בירבי קליר, נתגלגל העניין למדרשו האבוד של ר' משה הדרשן, כדרשה על הפסוק (תהלים קד ב): "עֲטָה אֹר כְּשֶׁלֶמָה", שנשתמרה בשני חיבורים מאוחרים יותר. ומדרשו של ר' משה הדרשן הוא המקור הספרותי החוץ-פיוטי היחידי המזכיר את העניין.

ואולם נועזותו של הרעיון, שהקב"ה, יוצר כל, נצרך כביכול לבקש את רשותה של התורה - יצירת כפיו! - לברוא את העולם, הביאה את הפייטנים עצמם להסתייג ממנו, עד שהמעיטו להזכירו, במיוחד בהשוואה לאזכוריהם המרובים לעניין התייעצותו (בלבד!) של הקב"ה בתורה קודם בריאת העולם, שהוא עצמו גם כן לא היה מוסכם על הכל. גם באשכנז ואגפיה לא נתקבל על הכל רעיון בקשת הרשות מן התורה, ויש שיצאו "לתקן" את הפיוטים שהזכירוהו, ולמחוק את זכרו.

נספח א: טיעונו של הקב"ה לתורה

בגופו של מאמר הובא מפיוט סדר עולם 'אז טרם נוסדו ארץ ושמים', כיצד הקב"ה שכנע את התורה להסכים לבריאת העולם:

וְאָמַר אֱלֹהִים: אִם יִיטֵב נָא בְּעֵינֶיךָ, אֶבְרָא עוֹלָם
כִּי כֵן יֵצֵא כְבוֹדְךָ בְּעוֹלָם
וְאִזּוּ יִוָּדַע שְׁבַחְךָ לְעוֹלָם
וּלְאֹרֶךְ יָלְכוּ כָּל בָּאֵי עוֹלָם
כִּי מִה כְּשֶׁרוֹן לְיִפְיִיךָ אִם אֵין עוֹלָם
אִם לֹא אֶבְרָא עוֹלָם, כְּבוֹדְךָ מֵאֲלֵם
מִפְתָּה אֱלֹהִים עַד קֵץ יִשְׁלֵם.⁶²

טיעונו של הקב"ה כלפי התורה, בנסיון לשכנעה להסכים לבריאת העולם, הוא: אם לא יהיה עולם, לא יכירו הבריות בשבחך וביופיך. טיעון זה חוזר בפיוט 'טרם עד לא נוצרו דוק ואדמה', המקביל לפיוטנו⁶³, וגם מופיע בשני פיוטים לר' אלעזר בירבי קליר, אך באופן פחות חד. בפיוט סדר עולם 'אראלי ערפל':

אוֹמֵץ הַשְׁמִיעִנִי / בְּדוֹרוֹת אֲשֶׁר שֶׁעָשְׂעִנִי / כִּמָּה בְּרוּאִים יִהְיוּ
אֶרְקָה אֲנִטִיעַ / דּוֹק אֶרְקִיעַ / וְשׁוֹכְנֵהם עֲבוּרֶךָ יִהְיוּ.⁶⁴

ביאור: 1 התורה דוברת: **אומץ השמיעני**: דברים המאמצים ומחזקים את הלב השמיע לי הקב"ה. **בדורות אשר שעשעני**: בדורות שקדמו למתן תורה, אז הקב"ה השתעשע בי. **כמה ברואים יהיו**: כמה נבראים יהיו בעולם שישמרוני. | 2 מכאן דברי הקב"ה לתורה: **ארקה**: ארץ. **אנטיע**: אטע, אייט. **דוק**: שמים. **ארקיע**: אמתת, או: אכין לרקיע. **ושוכניהם**: שוכני הארץ. **עבורך יהיו**: שיקיימו את התורה.

הקב"ה מסביר לתורה, שכל בריאת העולם הוא עבורה, כדי שיקיימוה, אך לא כנסיון לשכנעה להסכים לבריאת העולם, שבכלל לא נזכר בפיוט. מאידך, בפיוט אחר שלו, סדר עולם 'אגמי קרים' מקדושתא 'אפסי חוג' לשבועות, הוא מייחס את הטיעון הזה לתורה עצמה!

גְּלוּיָה וְחִבּוּיָה אֱלֹפִים קְנוּיָה
גְּאוֹן תְּהִלָּתִי עַד אֲנָה שְׁאוּיָה
גְּד לִי, מִה יִתְרוֹן וְאֵין צָבָא בְּצִבְיָה.⁶⁵

⁶² לעיל, ליד הערה 12.

⁶³ ע' לעיל, ליד הערה 16, טור 14 ואילך.

⁶⁴ קדושתאות ליום מתן תורה, עמ' 216, עם תיקון קל על-פי כת"י מקביל, ע' שם, ביאור לטור 9.

⁶⁵ קדושתאות ליום מתן תורה, עמ' 174.

ביאור: 1 גלויה: התורה שהיא עתה גלויה. וחביה אלפים קנויה: ולפני כן, קודם בריאת העולם, היתה חביה וצפונה אלפיים שנה והיתה קניינו של הקב"ה. | 2 גאון תהלתי עד אנה שאויה: דברי התורה אל הקב"ה קודם בריאת העולם: אם כן, עד מתי תהיה תפארתה הגדולה (גאון תהלתי) ספונה ושוממה (שאויה). | 3 גו לי: המשך דברי התורה: הקב"ה, הגד לי, ענה על שאלתי. מה יתרון: מה תועלתי ומעלתי. ואין צבא בצבייה: ואין בני אדם (צבא) בארץ (בצבייה), לשון 'ארץ צבי' לשמור את התורה.

כאן מופיע הטיעון הנזכר כדי להסביר את חשיבות בריאת העולם, אבל הוא נאמר מפי התורה להקב"ה, לשדלו לברוא את העולם, ולא כדברי הפיוטים הקודמים, שהקב"ה הוא זה שאמר את הדברים לתורה.⁶⁶

טיעונו של הקב"ה לתורה, שאלמלא בריאת העולם לא יכירו בכבודה ולא יקיימוה, מופיע גם בשני חיבורים אגדתיים שנערכו בתקופת הגאונים אך כנראה מחזיקים חומרים קדומים יותר, ולכן לא ניתן לדעת אם הפייטנים שאבו מהמקור המדרשי הקדום או להיפך (שכבר ידענו, שחומרים פייטנים שולבו במדרשים מאוחרים)⁶⁷, אך אין ספק בקרבת הפייטנים והחיבורים האגדתיים בנוגע לענייננו, שיש ביניהם אפילו זיקה לשוניית הניכרת לעין. החיבור האגדתי הראשון הוא הקדמתו של ר' שמעון קיארא (אמצע המאה התשיעית) לספרו 'הלכות גדולות', הפותחת בשבחה של תורה על-פי מדרשי חז"ל, שהמחבר שזר ושילב בתוספת נופך:

חביה היא התורה שנבראת קודם לעולם אלפים שנה, שנאמר: 'ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום' וגו'... והיה משתעשע בה עד שלא נברא העולם, וכן הוא אומר: 'ואהיה שעשועים יום יום'. אמר הקב"ה לתורה: אברא בני אדם, שיהו משתעשעים כך ומקיימים מצוותיך; אי זה שבח לבתולה ואין מי לארסה? וצבא בלא מחנה? אמרה לפניו: רבונו של עולם, עשה צביונך. ומניין שנתייעץ הקב"ה בתורה, שנאמר: 'לי עצה ותושיה, אני בינה' וגו'... וכשביקש הקב"ה לברוא עולמו, היה מתבונן בה ובורא, שנאמר: 'ואהיה אצלו אמון' - אומן היתה במעשה בראשית ובה נטה שמים ורקע ארץ...⁶⁸

אין לומר שהקטע מדבר על התייעצות הקב"ה בתורה אם לברוא את האדם, הנזכרת במדרשים

66 גם פיוטים מאוחרים יותר חוזרים על דברי שכנוע אלו שהפנה הקב"ה לתורה. כן, למשל, בפיוט סדר עולם 'אדני רגובה' מקדושתא 'ארוכה מארץ מדה' לר' בנימין בירבי שמואל. ראה להלן, נספח ב, סעיף [כד].

67 עי' לעיל, הערה 41.

68 הקדמת ספר הלכות גדולות, מהדורת נ"צ הילדסהיימר (בתוך: הלכות גדולות, ג, מהדורת ע' הילדסהיימר), ירושלים תשמז, ספירת עמודים שנייה, עמ' 1-4. לדעה הרווחת, ההקדמה נכתבה בידי מחבר 'הלכות גדולות', אך יש מפקפקים הטוענים, שלא הוא זה שחיבר את ההקדמה (ראה: הקדמת ספר הלכות גדולות, מבוא, עמ' ט הערה 1, ובכל הנסמן שם). ולענייננו אין בכך כל משמעות.

מאוחרים⁶⁹, שכן הקשרו הרחב של הקטע מדבר על בריאת העולם, ובנוגע לכך אומר הקב"ה לתורה: "אברא בני אדם, שיהיו משתעשעים בך ומקיימים מצוותיך", וכוונת הדברים: אברא עולם ובו בני אדם! ופרשנות זו מקיימת ממקור משני שהביא קטע דרשני זה⁷⁰. לימים נותקה חטיבת שבח התורה מהקדמת 'הלכות גדולות' והועתקה באופן עצמאי, כחיבור נפרד: 'מדרש יי קנני', על-שום הפסוק במשלי כ כב הפותח את החטיבה⁷¹, וכך, בשם 'מדרש יי קנני', השתמש בו ר' אלעזר ב"ר יהודה מוורמייזא, ה'רוקח', ובין הדברים הביא גם את הקטע המדובר⁷².

69 עי' לעיל, הערה 23.
70 כן בפירוש הפיוטים ל'רוקח' המובא להלן, הערה 72: "אמר לה [=הקב"ה לתורה]: **אברא עולם** וחי אדם בתוכו, שיהגו בך ומקיימים מצוותיך". וכנראה צ"ל: "אברא עולם ו**יחיה** אדם בתוכו". אבל בפירושו ל'ספר יצירה' (עי' להלן, הערה 72): "אמר לה: **אברא בני אדם** שיהו מתעסקין בך!"
71 תיאורי תהליך הוא על-פי המוסכם, שההקדמה נכתבה בידי מחבר 'הלכות גדולות' (עי' לעיל, הערה 68). ומעתה, מן ה'רוקח' שהחשיב את ההקדמה כחיבור עצמאי (בשם 'מדרש יי קנני', ראה להלן בסמוך) אין כל הוכחה שהיא נכתבה לכתחילה בנפרד מספר 'הלכות גדולות', ולא בידי מחברו (כטענת הרב א' אייזנבך, 'פירוש הרוקח לפייט שבועות', תבונות, 1א [תשעז], עמ' ס, ועמ' עז הערה קה), שבאותה מדה ניתן לטעון שהתהליך היה הפוך: ההקדמה נכתבה עם הספר 'הלכות גדולות' (בידי מחברו, כמובן), ובשלב מסוים נותקה והפכה לחיבור עצמאי, כנגזר מאופייה השונה מגופו של ספר.
ידועים לא מעט מקרים לתופעת ניתוק חטיבה מספרותית ממקומה המקורי והפיכתה לחיבור עצמאי, דבר שארע במיוחד אם אותה חטיבה שונה באופיה (מצד תוכנה, תבניתה או מצד עניינים אחרים) מגופו של ספר. ארשום **חמשה** ייצוגים לתופעה: (א) 'מדרש עשרת המלכים' ו'פרקי הירידות' הופרדו מ'פרקי רבי אליעזר'. ראה: מ' לביא, 'עלייתו של הסיפור על ירידות השכינה: מדרש, פיוט, תפלה והגות בעקבי רשימת פסוקים אחת מן הגניזה', גנזי קדם, 1 (תשע), עמ' 141-142. (ב) סימני 'ספר התרומה' הועתקו בנפרד מ'ספר התרומה' (לר' ברוך ב"ר יצחק מצרפת) ושימשו גם כתקציר הלכות. ראה: י' פרידמן, ספר התרומה לרבנו ברוך ב"ר יצחק: מגמות, מבנה ונוסח, ע"ד, ירושלים תשעג, עמ' 270-271. (ג) 'שער הגמול' נותק ממקורו - ספר 'תורת האדם' לר' משה ב"ר נחמן, רמב"ן, ובתקופה קדומה, שכתב-היד הקדום של 'שער הגמול' הועתק פחות מ-15 שנה לאחר פטירת המחבר. ראה: ב' ריצ'לר, 'כתבי היד של ספר תורת האדם לרמב"ן', קורות, ח (תשמג), עמ' 217. (ד) ספר 'שערי תשובה' היה חלק מחיבור מקיף יותר שהכיל 'שערים' נוספים. ראה: A. T. Shrock, *Rabbi Jonah ben Abraham of Gerona: his life and ethical works*, Ph.D., University of London 1948, pp. 95-105; י"מ תא-שמע, 'חסידות אשכנז בספרד: רבנו יונה גירונדי - האיש ופועלו', בספר: כנסת מחקרים, ב, ירושלים תשסד, עמ' 132-133. (ה) נתיב טו (המוקדש להלכות איסור והיתר) של ספר 'תולדות אדם וחוה' לר' ירוחם מפרובאנס, תלמידי הרא"ש, הופרד ממקורו והפך לחיבור עצמאי וכבר בחיי מחברו! ראה: נ"ח מודרי, נתיב טו מתוך 'תולדות אדם וחוה' לרבינו ירוחם מפרובאנס: מהדורה ביקורתית עם מבוא, ע"מ, רמת-גן תשסה, עמ' 48 ואילך.

72 זה לשונו של ה'רוקח' בפירושו לפיוטים:

במדרש ה' קנני: כשביקש הקב"ה לבראות העולם יעץ בתורה, ששמה תושייה, ואמר לה: אברא עולם וחי אדם בתוכו, שיהגו בך ומקיימים מצוותיך. אמר לה: מה שבח לבתולה שאין לה ארוסה, וצבא בלא מחנה? השיבה ואמרה לפניו: רבנו של עולם, עשה צביון, שאם אין צבא למלך, על מה הוא מולך, ואיזהו כבודו של מלך. ושמע אדון וערב עליו. ומניין שנתייעץ בתורה, שכן הוא אומר: 'לי עצה ותושייה, אני בינה' (אייזנבך, 'פירוש הרוקח לפייט שבועות', עמ' עז-עז).

אפנה עתה להביא את המקור האגדתי השני המזכיר את הסברו של הקב"ה לתורה בדבר חשיבות העולם ובריותיו, שאילולא בריאתם לא יהיה מי שיכיר בכבודה. כן נכתב באחת מעריכות 'מדרש עשרת הדברות', המתוארך לסביבות המאה העשירית:

יתברך וישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הב"ה, שברא התורה שהיא נחמדת מזהב ומתוקה מדבש... וכשחפץ הב"ה לבראות עולמות, יעץ בה, שנאמר: 'לי עצה ותושיה'. ואמר: בתי, אבראה העולם ובריות, **שאם אין בעולם מה שוה יפיץ?** ואם אין בריות, מה יהא גבורתי. כששמע[ה] תורה, ענתה ואמרה לפני[ו]: רבון העולמים, אתה יודע מה היה בראש, כל נסתרות גליות לפניך, עשה מה שאתה חפץ.⁷³

בפרט אחד, לכל הפחות, וזה קטע זה לדברי הפייטן בפיוט 'אז טרם נוסדו ארץ ושמים'. בפיוט נאמר: "כִּי מֶה כְּשֶׁרוֹן לִיִּפְיֵךְ אִם אֵין עוֹלָם", וכך במדרש עשרת הדברות: "שאם אין בעולם מה שוה יפיץ". הדגשת יופיה של הבת התורה חסרה בשאר המקורות, ולפיכך אני נוטה להגדיר את הקטע מ'מדרש עשרת הדברות' כמקור שני לאגדה זו ולא כמקור משני ששאב מהקדמת ספר 'הלכות גדולות'.

ה'רוקח' חוזר ומביא את הקטע – בשם 'מדרש' בלבד! – בתחילת פירושו לספר יצירה (ראה: פירוש ה'רוקח' על ספר יצירה, מהדורת הרב א' אייזנבאך [בתוך: ספרי הר"א מגרמייזא בעל הרוקח, ב], ירושלים תשסו, עמ' א), בלא שינויים משמעותיים, פרט לאחד; עי' לעיל, הערה 70. מקור נוסף שכנראה שאב את העניין מהקדמת 'הלכות גדולות' הוא דרשה לשבועות, כת"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה 59 Opp. (מתכ"ז: F17706), דף 149ב-ד:

יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, שברא שבעה דברים קודם ברייתו של עולם, והתורה אחד מהם, שהיא מתוקה מדבש וחמודה מזהב ומפז רב... ונתייעץ הקב"ה בתורה, ששמה חכמה, ואמר' לה: אברא בני אדם שיהיו משעשעין בין ומקיימין מצותיך, איך איוה שבח לבתולה שאין מי לארסה, וצבא בלי דגל. השיבה התורה ואמרה לפניו: רבוננו של עולם, המלך שאין לו חיילות וצבאות וגדודים ומחנות, מי יקלסינו, ומי ייחדינו, ומי ימליכו, ולמי יודע שהוא מלך, ועל מי ימלוך. באותה שעה שמע בעצתה ויישר לפניו, שכך שבחה התורה ואמרה: בי נתייעץ הצור כשביקש לבראות עולמו, שנאמר: 'לי עצה, לי תושיה', ואומר: 'אי בחכמה יסד ארץ, כונן שמים בתבונה'.

לא נתברר זמנה של דרשה זו, אך ברור שהיא מאוחרת להקדמת 'הלכות גדולות', וממנה שאבה הדרשה, וכנראה באופן עקיף.

73 מדרש עשרת הדברות, מהדורת ע' שפירא, ירושלים תשסה, עמ' 27. לזמנו של המדרש, עי' שם, עמ' 182-183. בנוסח הנדפס (שעל-פי כת"י פריס, הספרייה הלאומית 716 Hebr.): "שאם אין בעולם, מה שוה ימיץ". ואין לו מובן, ותיקנתי על-פי כת"י מקביל: "מה שוה יפיץ". השווה גם נוסחו של כת"י שלישי: "מה תושיה יפה". שינויי נוסחאות אלו נרשמו שם, עמ' 27 הערה 4.

נספח ב: התייעצות הקב"ה עם התורה בפייטנות הקדומה והמאוחרת

בגופו של מאמר ציינתי⁷⁴, שבפייטנות הקדומה והמאוחרת נפוץ מאוד רעיון התייעצות הקב"ה בתורה (בלא עניין בקשת הסכמתה) קודם בריאת העולם. ריבוי האזכורים לא איפשר לי להביאם במקומם, וקבצתי בנספח הנוכחי כסדרם הכרונולוגי, בידיעה שאין כאן כל טענת מיצוי, וברור לי שנעלמו ממני אזכורים רבים נוספים:

[א] פיוט 'אנהם בכל כוח', משבעת גשם [...] באברתך', לפייטן קדם-קלאסי:

דַת אָרְג / שַׁעֲשׁוּעִים יוֹם יוֹם // דַּעַת מְשׁוּלַת מִים / מָאָז יַעֲץ דָּרֵשׁ⁷⁵.

ביאור: דת: את התורה. ארג: ברא, עוד קודם לעולם. שַׁעֲשׁוּעִים יוֹם יוֹם: והשתעשע בה אלפיים שנה קודם בריאת העולם. דַּעַת מְשׁוּלַת מִים: את דעתה של התורה ('משולת מים', על-פי איוב כח כא). מאז: קודם בריאת העולם. יַעֲץ דָּרֵשׁ: התייעץ ודרש בדעתה, אם לברוא את העולם.

[ב] פיוט סדר יצירה 'אשנן גבורות', משבעת טל 'בדעתו אערוך חין', לר' אלעזר בירבי קליר: דַתוּ כִּילָל יַעֲצָה מְנָה נָטַל⁷⁶.

ביאור: הנושא: הקב"ה בבריאת העולם. דתו: את תורתו. כילל: ברא ושכלל קודם בריאת העולם. ועצה: אם לברוא את העולם. מנה: מן התורה. במקור: 'מנו', ותוקן על-פי המקבילות: 'מנה', כהצעת המהדיר. נטל: שאל, דרש.

[ג] פיוט 'אז מלפני בראשית', מקדושתא 'שושן עמק איומה' ליום הכיפורים, לפייטן הנזכר:

אָז מִלְפָּנֵי בְּרָאשִׁית / דַּת וְכֵס הַשִּׁית

אֲמָנָה יוֹם יוֹם / אֲצוּלָה אֲתוּ בְּחִבּוּן

בִּיאָרָה לִשְׁעִשׁוּעִים / בָּה לְנִקּוֹת חַט מְשׁוּעִים

גָּמַר בַּעֲצָתָה כָּל בְּאוּמָר / גָּשָׁה לְחִנּוּן בְּעַד כָּל יַצּוּרֵי חוּמָר⁷⁷.

ביאור: 1 אז מלפני בראשית: קודם לבריאת העולם. דת: את התורה; וכס: כסא הכבוד. השית: יסד, ברא. ששניהם (עם דברים נוספים) קדמו לבריאת העולם. מכאן ואילך מרחיב הפייטן בעניין התורה, ולאחר מכן (בטורים שלא צוטטו כאן) עובר לעסוק בכסא הכבוד. 2 אמנה: טיפל בה כאומן. עי' בראשית רבה, א א, עמ' 1. יום יום: אלפיים שנה קודם בריאת העולם, שיומו של הקב"ה הוא אלף שנה. אצולה אתו: סמוכה אליו. בחביון: במקומו החבי והנסתר. 3 ביארה לשעשועים: פירש אותה לישראל כדי שישתעשעו בה. בה: עמה, בזכות העיסוק בה. לנקות חט משועים: לכפר על חטאיהם של ישראל המשוועים ומתפללים לפניו. 4 גמר בעצתה כל: הקב"ה השלים בעצת התורה את כל הבריאה, שהוא נתייעץ עמה לברוא את

74 לעיל, ליד הערה 54.

75 ש' אליצור, 'ארצך תפקוד בגשם': קטעי פיוט משבעת גשם קדומות, גנוי קדם, א (תשסה), עמ' 54.

76 מ' רנד, 'אלעזר בירבי קליר: שבעת טל נוספת', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר כ (ל), תשעא, עמ' 66.

77 רבי אלעזר בירבי קליר: פיוטים ליום הכיפורים, מהדורת ש' אליצור ומ' רנד, ירושלים תשפא, עמ' 429.

העולם. **באומר:** במאמר, ש"בעשרה מאמרות נברא העולם" (משנת אבות, ה א). **גשה לחנן**
בעד כל יצורי חומר: התורה ניגשת ('גשה') להתחנן לפני הקב"ה על בני האדם ('יצורי חומר').

[ד] סילוק 'מעשרה מאמרות', מקדושתא 'אמנתה תעל לנמהרים', לפייטן הנזכר:

בְּדִרְשֵׁי שְׁוֹת וְחִקְרֵי שְׁוֹת

מִפְּנֵינִים יְקָרֹת

אֲשֶׁר בָּמוֹ עֲצָתָה בְּרָאוֹת⁷⁸.

ביאור: 1 **בדרישות וחקירות:** בתורה הנדרשת והנחקרת. | 2 **מפנינים יקרות:** היקרה מפנינים, על-פי משלי ג טו: "יקרה היא מפנינים". | 3 **במו:** בהם, בחוקי התורה. **עצתה בראות:** התייעצת אם לברוא את העולם.

[ה] פיוט סדר עולם 'אראלי ערפל', לפייטן הנזכר:

בְּנֵה כָּל בְּנִין / הַכִּין כָּל עֲנִין / וְהַעֲיֵץ אוֹתָהּ

בְּאוֹרָה נְטִלָּל / הִדְרָה גָּלִל / עֲמוֹ בְּהִיּוֹתָ⁷⁹.

ביאור: 1 **בנה כל בנין:** בנה את כל העולם ('בנין'). **הכין כל ענין:** יצר את כל הדרוש. וגם כאן מתאר את בריאת העולם. **והעניץ אותה:** והתייעץ עם התורה (בה דיבר הפייטן בטורים הקודמים, ותיאר את קדימותה לעולם והיותה במחיצת הקב"ה). | 2 **באורה נטלל:** באורה של התורה שכן (נטלל). **הדרה גלל:** את הדרה קיפל והסתיר מכל. **עמו בהיותה:** כשהיתה עמו קודם בריאת העולם.

[ו] שבעתא 'עלה אדר זה יום' לראש השנה, לפייטן הנזכר:

אֲמִין הָיִית נְשִׂיָּה / לְאֲדָנִי שְׁתִּיָּה

וְכֵן בְּתוֹשִׁיָּה / לְלֹאוֹט שְׁאִיָּה⁸⁰.

ביאור: 1 **אמן היות נשיה לאדני שתייה:** הקב"ה חיוק ('אמן') את האדנים שעליהם הושתת העולם כדי לברוא את הארץ ('נשיה'). | 2 **וכן בתושיה:** והתייעץ עם התורה ('תושיה'). **ללאוט שאיה:** לכסות ולסלק ('ללאוט') את השממה ('שאייה'). היינו, לברוא את העולם ובכך לסלק את השממה שקדמה לעולם.

[ז] פיוט 'אוצרות אמן', מקדושתא 'אאדרה ארוממה' לשבועות, לפייטן הנזכר:

רוֹצֶה רוֹמְמָה מִדְּ מִים בְּשׁוּעַל

רוֹם וְתַחַת יָסֵד וְעֵשׂ וּפְעַל

רְחֻבָּהּ נִמְלֵךְ בָּהּ וּמֵאוֹם לֹא הִמְעַל

בְּאֲמָצוֹ שְׁחָקִים מִמֶּעַל⁸¹.

78 ע' הכהן, 'אימנתה תעל לנמהרים': קדושתא קילירית לשבת שובה', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר יג (כג), תשנו, עמ' 30. לפי נוסח כת"י הנרשם בביאור לטור 139.

79 קדושתאות ליום מתן תורה, עמ' 261. על ייחוס הפיוט לקלירי, ראה לעיל, הערה 24.

80 רבי אלעזר בירבי קליר: פיוטים לראש השנה, מהדורת ש' אליצור ומ' רנד, ירושלים תשעד, עמ' 178.

ביאור: 1 **רצה רוממה**: כינוי להקב"ה, אשר רצה ורומם את התורה (הנוכרת במחרוזות קודמות שלא צוטטו כאן). **מדד מים בשועל**: עלי פי ישעיה מ יב, ומתוארת כאן בריאת העולם. | 2 **רום ותחת**: שמים וארץ. **ועש**: ועשה. | 3 **רחבה**: התורה, עלי פי איוב ט ט. **נמלך בה**: נתייעץ עמה אם לברוא את העולם. **ומאום לא המעל**: מאומה לא החסיר ('המעל', לשון מעילה) מעצתה. | 4 **באמצו שחקים ממעל**: משלי ח כח.

[ח] פיוט 'אפן במעשה אל', משבעת גשם (שראשה קטוע) המיוחסת מספק לר' אלעזר בירבי קליר:

דעתו כחישבה לבראות שמים
דורש היה ונמלך במשולת מים
התליל וקירה עליותיו במים
הגם תחתיות רקע על מים⁸².

ביאור: 1 **דעתו כחישבה**: כאשר עלה במחשבת הקב"ה. **לבראות שמים**: לברוא את השמים, כלומר: לברוא את העולם. | 2 **דורש היה**: התבונן והביט. ואולי הוא לשון דרישת עצה, התייעצות. **ונמלך**: התייעץ. **במשולת מים**: בתורה, הנמשלת למים. עי' מכילתא דרבי ישמעאל, פרשת בשלח, מסכתא דויסע, פרשה א, עמ' 154: "דברי תורה... שנמשלו למים". | 3 **התליל**: הגביה. **וקירה עליותיו במים**: ברא את השמים, עלי פי תהלים קד ג. | 4 **הגם**: אכן גם. **תחתיות**: את הארץ. **רקע על מים**: עלי פי תהלים קלו ו.

[ט] יוצר 'מלך אפוד כתר מלוכה' לראש השנה, מיוחס מספק לר' אלעזר בירבי קליר:

מלך אלפיים הקדים לעולם נסוכה
ערכיה זבד לענגה ורכה
רחבה מגיא ומים ארכה
ובה נמלך אדיר המלוכה⁸³.

ביאור: 1 **מלך אלפיים הקדים לעולם נסוכה**: הקב"ה ('מלך') הקדים לעולם את התורה ('נסוכה') אלפיים שנה. | 2 **ערכיה**: את סדרי מצוותיה. **זבד**: נתן. **לענגה ורכה**: לישאל, והלשון עלי פי דברים כח נו. | 3 **רחבה מגיא ומים ארכה**: תיאור התורה, עלי פי איוב יא ט. | 4 **ובה**: בתורה. **נמלך**: התייעץ לברוא את העולם (המתואר במחרוזות הבאות). **אדיר המלוכה**: הקב"ה.

[י] פיוט סדר בריות 'אהלת מתוחים', מיוחס מספק לר' אלעזר בירבי קליר:

אהלת מתוחים / אמצת נמלחים

81 קדושתאות ליום מתן תורה, עמ' 216.

82 רבי אלעזר בירבי קליר: פיוטים לחג הסוכות, שמיני עצרת ושמיחת תורה, מהדורת ש' אליצור ומ' רנד (בדפוס), שבעת גשם '[...] קטנה', טורים 59-62. קודם לכן נדפס הפיוט, באופן קטוע (מחמת מצבם של כתבי-יד שעמדו לפני המהדיר), עלי-יד מ' רנד. ראה: M. Rand, 'Liturgical compositions for Shemini 'Atzeret', by Eleazar be-Rabbi Qillir, *Ginzei Qedem*, 3 (2007), p. *88.

83 רבי אלעזר בירבי קליר: פיוטים לראש השנה, עמ' 493-494.

ואין מלְבַדֵּךְ / מאַהֵל טְפוּחִים.

בְּנִתָּה בְּעָרְמָה / לְרִקּוּעַ אֲדָמָה

ואין מלְבַדֵּךְ / יוֹעֵץ בְּחֻכְמָה⁸⁴.

ביאור: 1 **אהלת מתוחים**: פרשת כאוהל ומתחת את השמים. **אמצת נמלחים**: חזקת את השמים שסופם לבלות; על-פי ישעיה נא ו. | 2 **מאהל טפוחים**: בורא כאוהל את השמים ('טפוחים', על-שום ישעיה מח יג). | 3 **בנתה בערמה**: התייעצת בתורה ('ערמה', על-שום משלי ח יב). **לרקוע אדמה**: לברוא את הארץ. | 4 **יועץ בחכמה**: כנראה גם כאן 'חכמה' היא התורה.

[יא] **שבעת הבדלה 'זירא אלהים יחוסת יומים' לשבועות, לר' יהושע הכהן:**

עֲמֹ הִיתָה בְּשָׁמַיִם / עַד עָמַד מְשׁוּי מַמִּים

עַץ בָּה מְיוֹם מְיוֹמִים / וְהִבְדִּיל בֵּין מַיִם לַמַּיִם⁸⁵.

ביאור: 1 **עמו היתה בשמים**: עם הקב"ה היתה התורה (הנוכרת בטור קודם) בשמים. **משוי ממים**: משה רבינו (על-שום שמות ב י), שהוריד את התורה מן השמים ונתנה לישראל. | 2 **עץ בה**: הקב"ה התייעץ בתורה. **מיום מיומים**: כנראה: בזמן ('מיום') הנחשב כיומיים, כשני ימים של הקב"ה, הם אלפיים שנה שהתורה קדמה לעולם ('עי' בראשית רבה, ח ב, עמ' 57). היינו, הקב"ה התייעץ עם התורה קודם בריאת העולם. **והבדיל בין מים למים**: ושמע לעצתה, והבדיל בין המים העליונים למים התחתונים. עי' בראשית א ו-י.

[יב] **פיוט א מקדושתא 'מלך אדרו עטה' לראש השנה, לר' פינחס הכהן:**

מֶלֶךְ טַעַם וְנִמְלֵךְ בְּכַמוּסָה

יַעַץ אֶזְרָחִי וְבו חָסָה⁸⁶.

ביאור: 1 **מלך: טעם**: הקב"ה. השווה: דניאל ב יד. **ונמלך בכמוסה**: התייעץ בתורה (הכמוסה ומכוסה עמו קודם בריאת העולם, עי' בראשית רבה, א א, עמ' 2) אם לברוא את העולם (שבעניין בריאת העולם עוסקות המחרוזות הקודמות). | 2 **יעץ אורחי**: יעץ הקב"ה לברוא את אברהם ('אורחי'). **ובו חסה**: ובו בטח שהעולם יעמוד.

[יג] **סילוק 'אתה הוא מקדם אדיר המלוכה' לשבועות, לר' אלעזר ב"ר פינחס:**

טָרַם סְדָרִים שְׁתָּה וְשׁוּרוֹת

טִיפְסַתְּ קִנְיָן רֵאשִׁית [...] וְאַזְהָרוֹת

יַעֲצָתָה בְּתַעְלּוּמָה וְהִכְנֵת דּוֹרוֹת

יִצְרַת כּוֹלָם בַּעֲשָׂרָה מֵאֲמֻרוֹת⁸⁷.

ביאור: 1 **טרם סדרים שתה ושורות**: קודם שיסדת ('שתה') את סדרי והנהגת ('שורות') העולם. | 2 **טיכסת: סידרת**. וכאן משמעו: בראת, יצרת. **קנין ראשית**: את התורה (והכינוי על-פי משלי

⁸⁴ רבי אלעזר בירבי קליר: פיוטים ליום הכיפורים, עמ' 790. בדילוג על הרפרין: "עד לא מכוון / כסאך נכון".

⁸⁵ ע' פליישר, 'שבעות הבדלה ארץ ישראלית', תרביץ, לו (תשכז), עמ' 361, ומתוקן על-פי 'מאגרים'.

⁸⁶ פיוטי רבי פינחס הכהן, מהדורת ש' אליצור, ירושלים תשסד, עמ' 363.

ח כב), שהתורה נבראה קודם העולם, כפי שהארץ הפייטן בעניין בטורים קודמים (שלא צוטטו כאן). [...] **ואזהרות:** הקיטוע מקשה על הבנת הדברים, וכנראה הופיע כאן כינוי לתורה שיש בה מצוות ואזהרות. | 3 **יעצתה בתעלומה:** נתייעצת בתורה ('תעלומה', על-פי איוב כח יא) אם לברוא את העולם. **והיכנת דורות:** ובראת ('היכנת') את הדורות, את העולם. | 4 **יצרת כולם:** את כל מעשי העולם. **בעשרה מאמרות:** משנת אבות, ה א: "בעשרה מאמרות נברא העולם".

[יד] סדר עבודה 'אאזרה גבורה', לר' שלמה סולימן אלסנג'ארי:

אָז מָאָז כְּגַעַת / עוֹלָם לְטַעַת
אָץ וְנִמְלֵךְ בְּדַעַת / בְּמוֹעֲצוֹת וְדַעַת
אוֹמֵר עֲצָה בְּדַעַת / לְחוֹנֵן הַדַּעַת
חֶסֶן יְשׁוּעַת חֻכְמַת וְדַעַת.
5 אֵינֹן מִנֵּה מַלְיָן / וְדִץ בְּעֵלְיָן
אֵשׁ וּמִים בְּתֵרֶץ / פֶּתֶךְ וְטַפַּח עֶרֶץ⁸⁷.

ביאור: 1 **אז מאז:** בעבר הרחוק, בעת ייסוד העולם. **כגעת:** כשהגיע הזמן. **עולם לטעת:** לנטוע ולברוא את העולם. | 2 **אץ:** מיהר. והכוונה להקב"ה. **ונמלך בדעת:** התייעץ בתורה ('בדעת'), אם לברוא את העולם. **במועצות דעת:** כינוי נוסף לתורה, על-פי משלי כב כ. | 3 **אומר עצה בדעת:** התורה יעצה ('עצה') אמירה נבונה ('אומר בדעת'). **לחונן הדעת:** להקב"ה, והכינוי על-פי חתימת ברכת הדעת בתפילת העמידה. | 4 **חסן ישועת חכמת דעת:** ישעיה לג ו. ובהקשר הנוכחי הפסוק מתפרש: הקב"ה כביכול נתחזק ונושע בעצתה של התורה ('חכמת דעת'). | 5 **אינן מנה מלץ:** הקב"ה שמע ('אינן', היינו: האזין) מפי התורה ('מנה') את המלצתה ('מלץ') לברוא את העולם. **ודץ בעלץ:** ושמת. והוא סמיכות נרדפים. | 6 **אש ומים בתרץ פתך:** הקב"ה עירב ('פתך') אש ומים ביושר ('בתרץ'), במדה הנכונה. **וטפח ערץ:** ברא את השמים; ולשון 'טפח' על-פי ישעיה מח יג: "וַיְמַיְנִי טַפְחָה שָׁמַיִם". בטורים הבאים ממשיך הפייטן לתאר באריכות את מעשה הבריאה.

[טו] סילוק 'סמים אשר התקנתה', לפייטן הנזכר:

סָמִים אֲשֶׁר הִתְקַנְתָּה / בְּשֵׁם רִיחַ תִּלְתַּל אֲשֶׁר הִקְנַצְתָּה
בְּעֲצָה וְתוֹשִׁיָּה אֲזַ וְנִתְעַצְתָּה / בִּינָה וּגְבוּרָה לָךְ עֲצָתָה
אֶחָד הִיָּתָה וְלֹהֵת־יָחִיד עֲצָתָה / מְשַׁשְׁשַׁעַת יוֹמִים אֲצִלְךָ הָאֲמֻצָּתָה
עוֹלָמְךָ לְבָרוֹת בְּבִינָתָה פַּעְזָה / אוֹת רְאִשׁוֹנָה לְלִשׁוֹן מִנֵּה חִפְצָתָה⁸⁸.

87 הותקן ב'מאגרים', ושם תוארך הפייטן למאה התשיעית. על השאלה אם פייטן זה הוא בנו של הפייטן ר' פינחס הכהן מכפרא, ראה: מ' זולאי, 'לתולדות הפיוט בארץ ישראל', בספרו: ארץ ישראל ופיוטיה: מחקרים בפיוט הגניזה, בעריכת א' חזן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 164-165. והשווה: פיוט ר' פינחס הכהן, מבוא, עמ' 67-68.

88 הפיוט נדפס בידי נ' קצומוט: *Seder avodah for the Day of Atonement by Shelomoh Suleiman Al-Sinjari*, ed. N. Katsumata, Tübingen 2009, p. 9. ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי פעל בארץ ישראל או באחת מן הקהילות הסמוכות לה, ברבע האחרון של המאה התשיעית וברבע הראשון של המאה העשירית. ראה: ע' הכהן, קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה, ע"ד, א, עמ' 222-240.

ביאור: בכל הקטע הפייטן מדבר להקב"ה בלשון נוכח: 1 **סמים**: את התורה, והכינוי על-פי ספרי, דברים, פיסקא מה, מהדורת א"א פינקלשטיין, ברלין תש, עמ' 103: "שנמשלו דברי תורה בסם חיים". **אשר התקנתה**: אשר בראת לפני העולם. **בשם ריח**: התורה שנמשלה למיני בשמים (עי' למשל, שיר השירים רבה, ה [נג] א). **תלתל**: כינוי נוסף לתורה, על-פי שיה"ש ה יא, ומדרשו בויקרא רבה, יט א, עמ' תגי; בבלי, עירובין כא סע"ב. **הקנצתה**: בראת במאמרו ('הקנצתה' הוא לשון דיבור, על-פי איוב יח ב). | 2 **בעצה ותושיה**: כינויים נוספים לתורה, על-פי משלי ח יד. **נתייעצתה**: אם לברוא את העולם. **בינה וגבורה**: כינויים נוספים לתורה, על-פי משלי שם. **לך עצתה**: נטלת לך כיועצת. | 3 **אחד היתה**: בעולם, לפני הבריאה. **ולהתיחד**: בקרב ברואך. היינו, שיכירו ביחודך. **עצתה**: התייעצת. **משעשעת יומים**: מן התורה, שהיתה משתעשעת 'יומים' (אלפיים שנה) קודם בריאת העולם. **אצלך האמצתה**: גידלת וטיפחת אצלך. | 4 **עולמך לברות**: אם לברוא את העולם. **בבינתה**: בחכמתה של התורה. **פצתה**: דיברת. והכוונה: התייעצת. **אות ראשונה ללשון**: האות הראשונה מהאלפבית, היא אות א. **מנה**: מן התורה; שהאותיות מסמלות את התורה. **חפצתה**: בקשת ורצית, כדי לפתח באות זו את עשרת הדברות.

[יז] יוצר 'בראשית ארג ומתח' לפרשת בראשית, לר' יהודה בירבי בנימן:

אור יום קרא

יעץ ונמלך בדת יקרה

יה דבר ויקרא⁹⁰.

ביאור: 1 **אור**: היינו: לאור. **יום קרא**: על-פי בראשית א ה: 'ויקרא אלהים לאור יום'. | 2 **יעץ ונמלך**: התייעץ קודם בריאת היום הראשון (המסומל באור שנברא באותו יום). **בדת יקרה**: בתורה, והכינוי על-פי משלי ג טו. | 3 **יה דבר ויקרא**: הקב"ה דיבר ואמר את דברי המחרוזות הבאה, שהאור ישמש ביום והחושך בלילה.

[יז] שבעתא 'בראשית אמר לבראות' לפרשת בראשית, לפייטן אנונימי:

וירא אלהים יופי האור בנרחו מחלונות

נמלך בקדומה וסח על כרובים לחנות

להבדיל אור מחשך, להאיר לאגוז גנות⁹¹.

ביאור: 1 **וירא אלהים**: בשעת בריאת העולם. **מחלונות**: מחלונות השמים. | 2 **נמלך בקדומה**: התייעץ בתורה ('קדומה', על-פי משלי ח כב) אם לברוא את העולם. **נמלך**: בנדפס: "כמלך", ותיקנתי לפי כת"י מקביל, כהצעת המהדירה. **וסח**: ואמר, היינו: והסכים. **על כרובים לחנות**: לברוא את העולם ולצמצם בו את שכנתו בין שני הכרובים שעל הארון. | 3 **להאיר לאגוז גנות**: סמיכות הפוכה: 'גינת אגוז', והוא כינוי לישראל.

89 קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה, ב, עמ' 185.

90 פיוט ר' יהודה בירבי בנימן, מהדורת ש' אליצור, ירושלים תשמח, עמ' 83-84. הפייטן פעל במזרח, ואולי בבבל, במאה התשיעית או העשירית.

[יח] יוצר 'אשית שלוחתו' לפרשת בראשית, לפיטן קדום לא-נודע:

וְלִיחַשׁ בְּמִבְטָחָהּ וְלֹא בּוֹשֶׁשׁ

וְהִימִין נְבָלִים וְהִשְׁמָאִיל יִבְשֶׁת.⁹²

ביאור: 1 **וְלִיחַשׁ**: התייעץ. ומדובר על הקב"ה קודם בריאת העולם. **בְּמִבְטָחָהּ**: בתורה, והכינוי על-פי משלי כא כב: "וְיָרֵד עִז מִבְטָחָהּ", ומדרשו על הורדת התורה מן השמים, עי' ויקרא רבה, לא ה, עמ' תשכב. **וְלֹא בּוֹשֶׁשׁ**: התורה לא התעכבה מלהשיא להקב"ה עצה נכונה. 'בושש' הוא לשון עיכוב, כמו "בושש משה" (שמות לב א). | 2 **וְהִימִין נְבָלִים**: הקב"ה ברא ביד ימינו את השמים ('נבלים', והכינוי על-פי איוב לח לו). **וְהִשְׁמָאִיל יִבְשֶׁת**: וביד שמאלו את היבשה, הארץ.

[יט] פיוט '[...] אלפים ... לרה..]', לר' נחמיה ב"ר שלמה ב"ר הימן הנשיא:

בְּה נִמְלַךְ אֵל / וּפְעַל מַעַל תְּהוּם

בְּאַמְצוֹ שְׁחָקִים מִמַּעַל / בְּעִזּוֹ עֵינֹת תְּהוּם.⁹³

ביאור: 1 **בה**: בתורה, שבה עוסקים הטורים הקודמים. **נִמְלַךְ אֵל**: התייעץ הקב"ה. בכתב-היד: "נמלך נמלך", פעמיים, ומחקתי אחת מהן, כהצעת המהדיר (ראה: קצומטה [לעיל, הערה 93], עמ' 209 ביאור לטור 39). **וּפְעַל מַעַל תְּהוּם**: ברא את האדמה מעל התהום (המסמל את המצב שלפני הבריאה, עי' בראשית א ב). | 2 **בְּאַמְצוֹ שְׁחָקִים מִמַּעַל / בְּעִזּוֹ עֵינֹת תְּהוּם**: משלי ח כח, והפסוק מתאר את בריאת השמים ('שחקים') והתהומות.

91 מחזורי שבעות לסדרים ולפרשות, מהדורת ש' אליצור, ירושלים תשנ"ג, עמ' 164. הפיוט פעל סביבות המאה העשירית.

92 קונטרס הפיוטים הנלוו אל המחזור ויטרי כתב יד לונדון, מהדורת ח' בראדי, ברלין תרנ"ד, עמ' 4. נוסח המהדורה משובש בהרבה מקומות, ותוקן כאן על-פי שני כתבי-יד: אוקספורד, ספריית הבודליאנה Mich. 573 (מתכ"י: F17705; בכתביה אשכנזית מהמאה השלוש-עשרה), דף 50א; אוקספורד, ספריית הבודליאנה Opp. 649 (מתכ"י: F17708; בכתביה אשכנזית מהמאה הארבע-עשרה), דף 192ב. על שיבושי המהדורה הנדפסת, ראה: ח' שירמן, 'הקרב בין בהמות ולויתן לפי פיוט עברי קדום', דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ג (תשל), עמ' 36 הערה 28. באשר לזמנו של הפיוט, לדעת ע' פליישר: "היוצר המופלא 'אשית שלוחתו' בקטב תילה... נראה קדום מאוד, ולפי כל הסימנים נכתב במרכז אירופה" (היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמד, עמ' 642 הערה 30), ויש שהעמידוהו באיטליה (?) במאה העשירית (ראה: פ"ש לנר, עיונים בהתהוותה של האסכולה הפייטנית באיטליה, ע"ד, באר שבע 2006, עמ' 65). ביאורי לפיוט מבוסס על הפירוש הקדום שבכת"י השני הנזכר לעיל (אוקספורד, ספריית הבודליאנה Opp. 649, דף 192ב; הדיבורים המתחילים מן הפיוט הודגשו בגופן עבה):

וְלִיחַשׁ בְּמִבְטָחָהּ: ונתיעץ בתורה היאך לבראות את העולם; שנקראת מבטחה, שנ'אמר: 'עיר גיבורים עלה חכם, ויורד עוז מבטחה', זו התורה, שהיא מבטחה ועוז להוגים בה. בה נמלך ופעל כל העולם, והיא לא עיכבה, לשון 'כי בושש משה', לשון עיכוב. אמר ר' אושעיה: 'זאהיה אצלו אמן', אמרה תורה: אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה כשברא העולם. **וְהִימִין נְבָלִים**: הושיט ימינו לשמים ונטהו כדוק וטפוח. **נְבָלִים** קורא לשמים, על שם העבים שמלאים מן הגשמים, כנבל המלא מן היין. והושיט **שְׁמָאִיל** לארץ ועשה **יִבְשֶׁת**. והכל עשה ביחד, כדכתיב: 'אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, קורא אני אליהם יעמדו יחדיו', וכת"ב: 'ונבלי שמים מי ישיב'.

[כ] סדר עבודה 'ארוםם לאל', לפייטן אנונימי:

בראשית הערים / בסכיות נופת

לבראות עולם / במדת החסד

ביאורה שעשע / ראשית כל דרך

משחקת לה[...]/ כבקר[...]

בה נועץ / ברוא ברוב עם

נסוכה קדומה / שנים אלפים⁹⁴.

ביאור: 1 **בראשית**: בתחילה, קודם בריאת העולם. **הערים**: התייעץ ('הערים' הוא לשון חכמה וערמה). **בסכיות נופת**: בתורה. והכינוי על-פי ישעיה ב טז: "שכיות החמדה", בשילוב משנת אבות, ג יד, שהתורה נקראת "כלי חמדה". | 2 **במדת החסד**: על-פי תהלים פט ג: "עולם חסד יבנה". | 3 **ביאורה שעשע**: בביאור התורה השתעשע הקב"ה. **ראשית כל דרך**: לפני כל בריאה, על-פי משלי ח כב: "י קנני ראשית דרכו". היינו, קודם בריאת העולם. | 4 **משחקת** [...]: התורה היתה משחקת לפני הקב"ה קודם בריאת העולם. על-פי משלי ח ל: "משחקת לפניו בכל עת", ומדרשו באבות דר"נ, נ"א, פרק לא, עמ' 91. את ההמשך לא ניתן לפרש מפני קיטועו. | 5 **בה נועץ**: בתורה התייעץ. **ברוא**: אם לברוא. **ברוב עם**: את העולם שיהיה בו רוב עם, בני אדם מרובים. | 6 **נסוכה**: כינוי לתורה, על-פי משלי ח כג. **קדומה שנים אלפים**: קדומה לעולם אלפיים שנה, עי' בראשית רבה, ח ב, עמ' 57.

[כא] סדר עבודה 'אגיד תהילות', לפייטן לא ידוע:

בדת שלישי / נמלך קדושי

והצמיח והדשיא / מלאכת יום שלישי⁹⁵.

ביאור: 1 **בדת שלישי**: בתורה, והכינוי על-פי משלי כב כ, ותנ"כ, יתרו, ח: "התורה משולשת - תורה נביאים וכתובים; ואותיותיה משולשות - אלף בית גימל...". **נמלך קדושי**: התייעץ הקב"ה. | 2 **והצמיח והדשיא מלאכת יום שלישי**: על-פי בראשית א יב-יג: "ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למיניה... ויהי ערב ויהי בקר, יום שלישי". כוונת הפייטן כמובן, שהקב"ה התייעץ בתורה קודם בריאת העולם ולאזן דווקא קודם יצירת היום השלישי, שלא נקט הפייטן "מלאכת יום השלישי" אלא משום הכינוי התורה "דת שלישי".

הפירוש מצוי בכתב יד נוספים, ולעתים בסגנון מקוצר (ראה: E. Hollender, *Clavis Commentariorum*, of *Hebrew Liturgical Poetry in Manuscript*, Leiden and Boston 2005, pp. 487-488, ואחד מהם נדפס ע"מ מ' וייס, ראה: M. Weisz, 'Ein Commentar zu Nummer 10 des Kuntras ha-Pijutim, *MGWJ*, 41 (1897), pp. 145-155.

93 נדפס: N. Katsumata, *The liturgical poetry of Nehemiah ben Shelomoh ben Heiman ha-Nasi: a critical edition*, Leiden 2002, p. 201. הפייטן פעל בבבל, בסוף המאה העשירית.

94 אז באין כול: סדר העבודה הארץ ישראלי הקדום ליום הכיפורים, מהדורת י' יהלום, ירושלים תשנ"ו, עמ' 155. סדר עבודה זה נכתב סמוך לאחר זמנו של רב סעדיה גאון, ראה: ש' אליצור, 'השיבוץ כצופן: בין ארץ ישראל לספרד', מרקמים: תרבות, ספרות, פולקלור, א, בעריכת ה' סלמון וא' שנאן, ירושלים תשע"ג, עמ' 178 הערה 26.

[כב] יוצר 'אדון אמנני' לשבועות, לר' שמעון ב"ר יצחק ממגנצא (ד'תשי-תשפ, 950-1020):

אָדון אַמנני / אָצלו שְׁכנני

אָדם הקנני / יי קנני.

בנין בערכו / בי עץ צרפו

בשעשועי ברכו / ראשית דרכו⁹⁶.

ביאור: התורה היא הדוברת, 1 אדון: הקב"ה. אמנני: גידל אותי. על-פי משלי ח ל: "אֶהְיֶה אֲצִלּוֹ אָמוֹן", ומדרשו בבראשית רבה, א א, עמ' 1: "אמוֹן", פידגוג. **אצלו שכנני**: הקב"ה שיכן אותי לידו, קודם בריאת העולם. | 2 **אדם הקנני**: הקנה אותי לבני אדם, לישראל; שנתן להם את התורה. **יי קנני**: ולצורך זה הקב"ה 'קנני', ברא אותי. | 3 **בנין בערכו**: כשהעריך וחישב לבנות את העולם. **בי עץ**: עמי התייעץ. **צרפו**: על צרכי הבניין, העולם. | 4 **בשעשועי ברכו**: בשעה שהקב"ה התייעץ עם התורה היא היתה שעשועיו על ברכיו. **ראשית דרכו**: לפני בריאת העולם.

[כג] פיוט סדר עולם 'שעשוע יום יום', מקדושתא 'ארח חיים' לשבועות, לפייטן הנזכר:

וּבְעֶצְתִּי נועץ רוכב פְּרוּכִים / מְמַדִּי אֶרֶץ שֶׁם וְדִבֵּק רָגְבִים⁹⁷.

ביאור: התורה היא הדוברת, ובטורים קודמים תיארה את יצירתה קודם העולם. **רוכב פְּרוּכִים**: הקב"ה, והכניו על-פי שמ"ב ו ב, כב יא. **ממדי ארץ שם**: על-פי איוב לח ה: "מִי שֶׁם מְמַדֶּיהָ". **ודבק רגבים**: על-פי איוב שם לח: "וְרָגְבִים יִדְבְּקוּ". והכל מתאר את בריאת הארץ.

[כד] פיוט סדר עולם 'אדני רגובה', מקדושתא 'ארוכה מארץ מדה', לר' בנימין בירבי שמואל (ביזנטיון; תחילת המאה האחת-עשרה):

בְּקִנְיִן קָדֵם דִּיעַ יַעֲץ טָרֵם בְּרָא

בְּנִיין עוֹלָם אֲבָנָה וּבְרִיּוֹת בּוֹ אֲצִיָּה⁹⁸.

ביאור: 1 **בקניין קדם**: מהתורה שנברא מקדם, לפני בריאת העולם; על-פי משלי ח כב. **דיע**: כדי לדעת. **יעץ**: הקב"ה נטל עצה. **טרם ברא**: קודם שברא את העולם. | 2 **בניין עולם אבנה ובריות בו אצירה**: זו שאלת הקב"ה לתורה בהתייעצו בה: האם לבנות (לברוא) את העולם וליצור בו בריות. **אצירה**: ליצור. ובטורים הבאים (שלא צוטטו כאן) התורה משיבה בחיוב לשאלת הקב"ה.

⁹⁵ צ' מלאכי, סדרי עבודה ליום הכיפורים: קובץ פיוטים מכתבי-יד: נספח לע"ד, ירושלים תשלד, עמ' 12. תיאור קצר לסדר עבודה זה, ראה: צ' מלאכי, ה'עבודה' ליום הכיפורים: אופיה, תולדותיה והתפתחותה בשירה העברית, ע"ד, ירושלים תשלד, עמ' 44 סעיף 18. זמנו של הפיוט לא נודע, ובמאגרים הוא תוארך באופן כללי: "לפני שנת 1050".

⁹⁶ מחזור שבועות, עמ' 97.

⁹⁷ מחזור שבועות, עמ' 243.

⁹⁸ מחזור שבועות, עמ' 330.

[כה] פיוט סדר עולם 'אז מראשית כל מפעל', מקדושתא 'אמרות יי' לשבועות, לר' יוסף טוב
עלם (צרפת; ד'תשמ-תתי, 980-1050):

בוֹחַן לִבְבוֹת צוֹר עוֹלָמִים
בְּמַחְשְׁבָתוֹ עָלָה לְהַצִּיב תַּחֲוִימִים
[...]

בַּתְּחִילָה נִמְלֵךְ בְּרַחֲבָה מִיָּמִים
בְּתִי, הִקְשִׁיבִי דְּבָרֵי הַנְּעִימִים⁹⁹.

ביאור: 1 **בוֹחַן לִבְבוֹת צוֹר עוֹלָמִים**: כינויים להקב"ה. | 2 **בַּמַּחְשְׁבָתוֹ עָלָה**: כשעלה במחשבתו.
לְהַצִּיב תַּחֲוִימִים: להקים גבולות, כלומר, לברוא את העולם. | 4 **בַּתְּחִילָה**: קודם לכן. **נִמְלֵךְ**:
התייעץ. **בְּרַחֲבָה מִיָּמִים**: בתורה, והכינוי עלי פי איוב יא ט. | 5 **הִקְשִׁיבִי דְּבָרֵי הַנְּעִימִים**: כן פנה
הקב"ה אל התורה, ובהמשך ובטורים הבאים הוא משכנע אותה בחשיבות בריאת העולם ובני
האדם, להם היא תינתן.

[כו] יוצר 'את השם הנכבד' לשבת סוכות, לר' מאיר ב"ר יצחק שליח צבור מוורמייזא:

אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא נֶאֱחָה לְתַהֲלוֹתָיו
אֲבִיעַ זְכָר רַב טוֹב מִפְּעֻלוֹתָיו
הַבּוֹנֶה בְּשִׁמְיָם מַעֲלֹתָיו.
בְּכוֹתֶרֶת מַלְכִּים נִתְיַעַץ וְנִמְלֵךְ בְּסוּדָה
5 בְּחִכְמָה אֲמִרְיָה תֹאמֵר נֶאֱחָה וְחִסּוּדָה
וְאֶגְדָּתוֹ עַל אֶרֶץ יִסְדָּה¹⁰⁰.

ביאור: 1 **אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא**: דברים כח נח. | 2 **אֲבִיעַ**: אומר, אדבר. **מִפְּעֻלוֹתָיו**: פעולתיו.
| 3 **הַבּוֹנֶה בְּשִׁמְיָם מַעֲלֹתָיו**: עמוס ט ו. | 4 **בְּכוֹתֶרֶת מַלְכִּים**: כינוי לתורה, שהיא מכתירה מלכים
(משלי ח טו). **נִתְיַעַץ וְנִמְלֵךְ**: התייעץ הקב"ה אם לברוא את העולם. **בְּסוּדָה**: בחבורתה, בקהלה.
| 5 **בְּחִכְמָה אֲמִרְיָה תֹאמֵר**: התורה אמרה את עצתה החכמה, לברוא את העולם. **נֶאֱחָה וְחִסּוּדָה**:
כינוי לתורה, על-שום שנמשלה לכלה. | 6 **וְאֶגְדָּתוֹ עַל אֶרֶץ יִסְדָּה**: עמוס שם. כלומר, אחרי
שהתורה יעצה להקב"ה לברוא את העולם, הוא יסד את הארץ ואת העולם, כפי שהפייטן
מתאר בטורים הבאים.

[כז] יוצר 'אלפים הקדימני בערכו' לשבועות, לר' אלעזר (פייטן צרפתי?):

אֶל עֵץ בְּרֹאוֹת עוֹלָם
זֹאת בָּה נִמְלֵךְ צָפוֹן וְנִעְלָם
רום וְתַתָּה בְּאוֹמֵר הַתֵּלָם¹⁰¹.

99 מחזור שבועות, עמ' 289.

100 מחזור סוכות שמיני עצרת ושמחת תורה: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת ד' גולדשמידט וי'
פרנקל, ירושלים תשמא, עמ' 241. הפייטן פעל במאה האחת-עשרה.

ביאור: 1 אל: הקב"ה. עץ: התייעץ עם עצמו או עם התורה (ראה טור הבא). **בראות עולם**: אם לברוא את העולם. | 2 זאת: עם התורה, הנקראת 'זאת' על-פי דברים ד מד. **בה נמלך**: עמה התייעץ. **צפון ונעלם**: הקב"ה. | 3 רום: השמים. **ותחת**: והארץ. **באומר**: במאמרו, ש"בעשרה מאמרות נברא העולם" (משנת אבות, ה א). **התלם**: תלה אותם וקבעם במקומם.

לסיום אביא פיוט נוסף, קדום ביותר, המזכיר את התייעצותו של הקב"ה קודם בריאת העולם, אך לא נתפרט במי הוא נתייעץ, אם בתורה או בגורם אחר. כן נתפייט בפיוט סדר בריות 'את מי נועצתה', לפייטן קדם-קלאסי:

אלו מעשיך
ופועל אצבעותיך
ואחר כך נמלכתה
לברות עולם.¹⁰²

ביאור: קודם לכן מתאר הפייטן בהרחבה רבה את בריאת המלאכים, שלדעתו קדמה לבריאת העולם (ראה על כך: גרנט, אז מלפני בראשית, עמ' 121 ואילך, ובעמ' 123 ואילך, נידון גם הפיוט הנוכחי). 1 **אלו מעשיך**: הכוונה לבריאת המלאכים. | 2 **ופועל אצבעותיך**: על-פי תהלים ח ד. | 3 **נמלכתה**: התייעצת. | 4 **לברות**: לברוא.

101 מחזור שבועות, עמ' 132. פיוט זה שרד רק בכת"י אחד, שהוא מחזור צרפתי עתיק ומיוחד, וכותרתו שם: "יוצר אחר ליום שני קלידי", אבל יוט"ל צונץ מפקפק ביחוס הפיוט לקלירי, והוא מייחסו לפייטן בשם אלעזר שפעל באשכנז או בצרפת, לא יאחור משנת ד'תתק (1140). ראה: מחזור שבועות, מבוא, עמ' כ. והשווה: פיוטי ר' יחיאל בר אברהם מרומא, מבוא, עמ' 23 והערה 134.

102 נדפס: 199, p. 16 (2009), *Jewish Studies Quarterly*, M. Rand, 'More on the Seder Beriyot',

מאמרים נוספים על פרשיות חומש בראשית

- פרשת נח:** 'שקיעי מדרש עלומים: פרשת נח', סגולה, גליון 7. [להורדה](#).
- פרשת לך לך:** 'דרשה לברית מילה לתלמיד רבינו יהודה החסיד', ירושתנו, ד (תשע). [להורדה](#).
- פרשת וירא:** 'אימתי ביקרו המלאכים אצל אברהם', סגולה, גליון 23. [להורדה](#).
- פרשת וירא (הפטרה):** 'השם המפורש שנרשם על משענת אלישע', מוריה, שנה לא (תשעא). [להורדה](#).
- פרשת תולדות:** 'נזיד עדשים ומלח', סגולה, גליון 8. [להורדה](#).
- פרשת וישלח:** 'שני פרטים מחודשים על חלקת השדה שקנה יעקב אבינו סמוך לשכם', סגולה גליון 9. [להורדה](#).
- פרשת וישב:** 'שקעי מדרש ופרשנות בפרשת חלומות יוסף ומכירתו: בין הפייטנות הקדומה לספרות הגנוזה של ימי הבית השני', סגולה, גליון 10. [להורדה](#).